

DESPRE DESCOPERIRILE MONETARE DE TIP KOSON

DE

LUCIAN MUNTEANU

Întrucât discuția privind descoperirile monetare de tip Koson nu a cunoscut modificări esențiale de o bună perioadă de timp (chiar din perioada interbelică), iar interpretările numismatice și istorice despre acest subiect par a se fi epuizat, există tendința din partea unor cercetări mai recente de a trata foarte sumar acest aspect, mergând până la omiterea lui¹. Astfel că o bună parte din erorile existente în primele studii s-au perpetuat până astăzi, la care se adaugă ușurința cu care s-a trecut peste multe din descoperirile incerte sau insuficient valorificate, ceea ce impune reluarea acestui aspect. Contribuția noastră încearcă să evalueze documentele accesibile, pe baza cărora s-au interpretat principalele descoperiri, cu intenția de a oferi aprecierilor finale un plus de greutate². Analiza de față pune accentul asupra celor mai consistente dintre descoperirile de monede de tip Koson – tezaurele, al căror context și localizare sunt departe de a fi explicate. Mai mult, se pare că există incertitudini și în ceea ce privește numărul și componența lor, ceea ce ne îndeamnă să acordăm o atenție sporită acestor aspecte. Pentru o înțelegere mai bună a metodei folosite, vom utiliza sistemul cronologic în prezentarea tezaurelor cuprinzând monede de tip Koson.

Prima serie de tezaure. Prima descoperire de acest fel provine, se pare, din secolul al XVI-lea, fiind cunoscută în istoriografie drept „marele tezaur de pe râul Strei”. Acest depozit nu a atras prea mult atenția cercetătorilor moderni care au consacrat studii monedelor de tip Koson, cei mai mulți dintre ei mulțumindu-se cu amintirea succintă a lui, fără a recurge la minimul de explicații, care să ofere cel puțin o perspectivă în această problemă³. Pe tărâmul excepțiilor se situează B. Mitrea⁴ și I. Winkler⁵, cercetătoarea clujeană fiind prima și singura deocamdată, care a aruncat o privire critică asupra acestei descoperiri. Materialele ambilor erudiți au pornit, respectându-l cu fidelitate pe alocuri, din păcate, de la studiul lui I. Marțian care a încercat să prezinte o istoriografie a descoperirii respective, pornind chiar de la lucrări a căror dată de elaborare a fost destul de apropiată de cea când s-a găsit marele tezaur din râul Strei⁶.

¹ Afirmațiile se bazează pe consultarea unor contribuții ale lui C. Preda (*Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 353-361; *Istoria monedei în Dacia preromană*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 226-233), Oct. Iliescu (*Sur les monnaies d'or à la légende ΚΟΣΩΝ*, în *NAC*, XIX, 1990, p. 185-213) și C. M. Petolescu (*Un tezaur de monede de aur de tip Koson*, în G. Potra (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 84-94; *Comoara regelui Koson (catalog de expoziție)*, București, 1998), toate de dată recentă. În fond, în afară de M. Bahrfeldt (*Über die Goldmünzen des Dakerkönigs – ΚΟΣΩΝ 725/29*, Berlin, 1911 – extras, 16(20) pp.), B. Mitrea (*Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 125-128) și, într-o anumită măsură, I. Winkler (*Considerații despre moneda „KOSON”*, în *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 173-199), sub anumite aspecte, problema descoperirilor de piese de tip Koson pare să nu fi fost suficient tratată.

² Există antecedente ale acestui tip de abordare în istoriografia problemei. E vorba de studiul datorat I. Winkler (*op. cit.*, p. 173-199). Din păcate, din diferite motive, încercările reputatei numismate sunt parțiale, cu referiri doar la anumite descoperiri.

³ În general, prezentarea acestei descoperiri a respectat următorul model: „în marele tezaur cu monede de aur de la Lysimach descoperit în apa Streiului s-ar fi aflat și emisiuni de tip Koson”, după care, în notă, apare la fel de regulat: „cf. bibliografia la I. Marțian, *Comori ardelenene*, în *BSNR*, XVI, 37, 1921, p. 13-18”. Exemplul citat, ales aleatoriu, provine de la C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 354 și nota 1040.

⁴ B. Mitrea, *op. cit.*, p. 125-128.

⁵ I. Winkler, *op. cit.*, p. 188-191.

⁶ I. Marțian, *op. cit.*, p. 13-18.

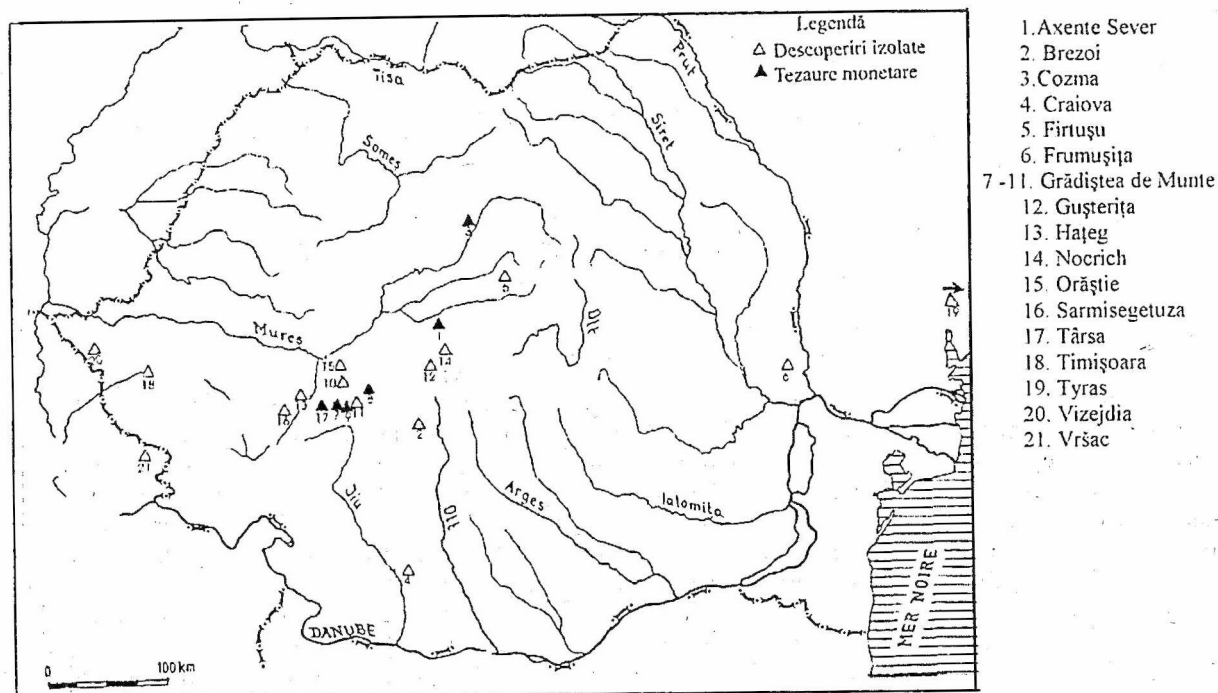

Fig. 1. Harta descoperirilor monetare de tip Koson.

Primul izvor trebuie considerat lucrarea lui W. Lazius, „*Reipublicae Romanae in exterris provinciis, bello ac-quisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*”, Francofurti ad Moenum, 1598. Chiar dacă anul tipăririi e trecut ca fiind la sfârșitul secolului al XVI-lea, aflăm dintr-o sursă că el nu coincide cu cel al scrierii lucrării, moment ce trebuie considerat la 1551⁷.

Se pot obține câteva informații însemnate din această relatare⁸. Anul găsirii tezaurului este 1543, „mai înainte de optu ani” decât anul când scrie Lazius (1551). Contextul descoperirii apare clar: în apele râului

⁷ Informația se găsește la Gh. Șincai, în *Hronica Românilor, t. II, De la anul 1440 până la anul 1614 de la nașterea domnului Hristos*, Iași, 1853, p. 182-183; relatând cele întâmplate la 1543, eruditul moldovean scria: „o parte a visteriei acesteia (a lui Decebal, n. n.), mai înainte de optu ani (Lație scriea în anul 1551, n. Gh. Șincai)...”.

⁸ W. Lazius, *Reipublicae Romanae in exterris provinciis, bello ac-quisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Francofurti ad Moenum, 1598, p. 927, *apud* I. Winkler, *op. cit.*, p. 188-189. Iată versiunea umanistului ardelean: „huius thesauri reliquum ante annos circiter octo, in eodem fluuio Sargetia, quem Walachi Istrigam appellant, inuetum est hoc euentu. Nauigabant ex Marisio per ostium Walachi piscatores in Istrigam, et cum forte ad truncum arboris cimbas admouissent, conspicati sub aqua aliquid quod valde splendet: cum illud efferre fuissent aggressi, magnam vim aureorum extulerunt. Qua re alacriores effecti, fundum diligentius rimati, peruenerunt postremo ad aedificium quoddam paruum sub undis, instar loculi: cuius fornicem quia arbor enata, vetustate decidens, ad ruinam tracto aedificio aperuerat, omni diligentia perscrutati, ingentem vim numerorum aureorum (qui magna ex parte Lysimachi Thraciae regis Graecam inscriptionem ostendebant) milia (ut ex fide dignis audiuimus) plus quam quadraginta, et massas insuper auri sectiones grauis ponderis ... Res palam facta, Georgium Monachum ... exciuit, ut rei inquisitionem faceret. Fecit ille quidem, et multa adhuc milia vel inuentoribus ademerat, vel de nouo in aedificio memorato inuenerat. Caeterum certiores ante facti, qui antesignani huius reperti erant, cum aliquot oneratis plaustris in Moldauiam procul aufugerunt”.

Precizăm că textul respectiv apare la Gh. Șincai (*op. cit.*, p. 182) astfel (în traducere): „Mai frumoase istoric scrie Lazie despre niște Români și o parte a visteriei de Decebal ascunse suptu albia Streiului cei neaflate de împăratul Traian, zicând: „O parte a visteriei acesteia mai înainte de optu ani (Lație scrie în anul 1551) în numitul râul Sarțetiei, pre carele râu Romanii îl chiama Streiu, s'au aflat prin întâmplare aceasta: Mergea niște pescari Români cu șeicile din Murășu în Streiu și legându'și luntrile de un trunciu au zărit că sclipește ceva în fundul apei; vrând să scoată de supt apă aceea ce sclipea au scos o grămadă de galbeni. Îndemnându'se a cerca mai încolo, au dat de o boltiță zidită supt apă care se stricase prin rădăcinile lemnului, și cercând mai cu deadinsul, au aflat și mai mulți galbeni, mai cu samă de ai lui Lisimahu, Craiului Traciei cu inscripție grecească; cum am înțeles din oameni vrednici de credință, la 400 000 de galbeni, și mulți sloi de aur au aflat. Cariu ducându'i acasă, și împărțindu'i pescarii între sine, unii dintre dânșii au mers la Bălgradul Ardealului, și întrebând de Argintari de cât preț ar fi aurul acela s-au vestit lucrul, și Georgie Monahul sau Martinusie, carele ca un tutor al fiului Craiului Ioan Zapolia ocărmaua Ardealul, au începutu a cerca după pescari, au și luat multe mii de la unii pescari, și multe mii au mai găsit în numita boltiță. Dar ceilalți pescari prinzând de veste au încărcat vre'o câteva care și au trecut în Moldova”.

Sargeția (identificat cu Streiul sau cu Apa Grădiștei), cele 40.000 de piese (și nu 400.000 cum greșit citează Șincai) s-au ivit într-o misterioasă încăpere boltită, a cărei parte superioară era deranjată de un copac⁹. Indicațiile privind componența acestui tezaur nu sunt foarte precise: „*magna ex parte Lysimachi Thraciae regis Graecam inscriptionem ostendebant*”. Ar fi greșit să admitem, la fel cum au procedat mulți dintre numismații care au făcut referiri la această descoperire¹⁰, că este vorba exclusiv de piese de tip Lysimach în acest tezaur. Însuși cronicarul lasă o evidentă marjă de îndoială, favorizând speculațiile asupra posibilei existențe a unor alte tipuri monetare în descoperirea de care amintește. Iar dacă ținem cont de faptul că piese de tip Lysimach apar (ulterior) asociate în descoperiri cu monedele de tip Koson, în multe cazuri destul de necunoscute în epocă (nu în totalitate, vom vedea mai târziu) și cel mai adesea asimilate denumirii generale de „*lysimachei*”, putem da un fundament acestei speculații, acceptând ipotetic, prezența pieselor de tip Koson în tezaur. În finalul pasajului amintit, vedem că numărul monedelor e departe de a fi cunoscut, căci în „*aedificio memorato*”, autoritățile (e vorba de George Martinuzzi), au mai găsit mii de piese a căror identitate nu este precizată.

În spiritul abordării critice a izvoarelor referitoare la monedele de tip Koson, cercetătoarea I. Winkler consideră condițiile de descoperire a tezaurului „o fabulație a unor umaniști cunoscători ai operei lui Cassius Dio”¹¹. Argumentele ei ar fi identificarea râului Strei cu Sargeția și considerarea acestui tezaur ca fiind identic cu cel ascuns de Decebal, reconstrucție făcută pe baza informațiilor transmise de Cassius Dio. Incertitudinea e dublată și de inscripția falsă redată de Lazius¹². Argumentele I. Winkler sunt convingătoare, deoarece, cel puțin pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea avem multe mărturii care confirmă cunoașterea operei lui Cassius Dio, ca și falsificarea de inscripții¹³. Analiza separată a acestui izvor sugerează chiar acest lucru: o povestire pornită de la un fapt real, adaptată conform versiunilor care circulau în epocă. Și analiza noastră pune sub semnul întrebării acest scenariu. De altfel, există, la o examinare atentă a textului, detalii care susțin veridicitatea celor afirmate de Lazius, chiar dacă parțial.

Un alt document din epocă (citată de I. Winkler) întărește cele de mai sus. Este un fragment dintr-o scrisoare, unde se relatează despre o mie de monede de aur („*le maggior parte di Lysimaco*”), care făceau parte din averea rămasă după moartea lui George Martinuzzi: „*Forsi, se V.S. rma non si mancherà, farà ritratto delle medaglie d'oro, che, come già le scrissi, ci sono per mille ducati, et antiche e le maggior parte di Lysimaco, che già, tutte di questa sorte, ne furono trovate ragunate insieme più di xxx mille. Il resto del spoglio, che così di nuovo m'afferma il Castaldo, si rissolve in poca quantità appetto alla grande, che si sperava [...] che buona parte di quella poca è stata malmenata e dissipata: ancorchè alcuni del cardinal medemo dichino, che lo spoglio può montar a cinque cento mille ducati*”¹⁴. Acest fragment face parte dintr-o scrisoare, datată 7 martie 1552 și care a fost adresată de comitele Hier. Martinengus, nunțul papal din Viena, cardinalului de Monte. Se pot face câteva comentarii asupra acestui text. În primul rând, deținătorul (decedat) al acestor monede este Martinuzzi¹⁵, una și aceeași persoană cu George Monahul, despre care Lazius ne spune că: „a cercat după pescari au și luat multe mii de la unii pescari și multe mii au mai găsit în numita boltită”¹⁶. Prin urmare, după moartea acestuia, monedele aflate în averea personală par să-și fi găsit sorgintea, dând un plus de credibilitate celor spuse de Lazius. E aproape imposibil ca un document oficial să se inspire dintr-o lucrare încă netipărită sau ca acesta să folosească documentul ca sursă (în momentul scrierii lucrării, anul 1551, documentul nu apăruse).

⁹ Citând exact același izvor („conform afirmației lui Lazius”), versiunea oferită de H. Daicoviciu în: I. Glodariu, Șt. Ferenczi, H. Daicoviciu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 121, plasează contextul descoperirii „la rădăcina unui copac bătrân căzut la pământ”. Alte neconcordanțe existente în text susțin eroarea observată mai sus.

¹⁰ Oct. Iliescu, *Un lysimach de aur găsit la Sarmisegetusa Regia*, în *Apulum*, 4, 1972, p. 655-659.

¹¹ I. Winkler, *op. cit.*, p. 190.

¹² Inscripția a fost considerată între cele false de către Th. Mommsen (*CIL*, III, p. 9, nr. 69).

¹³ Pentru aceasta vezi: *Călători străini despre Țările Române*, vol. I-VIII, (red. resp. M. Holban), Ed. Științifică, București, 1968-1983 (majoritatea referirilor despre Transilvania aduc în discuție „comorile ascunse sub albia râului Sargeția de către Decebal”); pentru falsificatorii de inscripții, elocvent e capitoul despre Georg Reicherstorffer (în *op. cit.*, I, p. 181-230).

¹⁴ Scrisoarea a fost publicată de E. Hurmuzaki (*Documente privitoare la Istoria Românilor*, 1551-1552, II, 4, București, 1894, p. XXXIII, p. 686, nr. CCCXXXVIII, care a preluat pe Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium*, t. II, p. 32).

¹⁵ Despre George Martinuzzi, episcop de Oradea și guvernator al Transilvaniei (1541-1551) a se vedea în *Istoria Românilor*, IV, Șt. Ștefănescu și C. Mureșan (coord.), Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 184, 425, 448-451, 454, 484-486, 506-511, 741-746.

¹⁶ Vezi nota 8.

Este interesant, că însuși Hurmuzaki, editorul acestui document (scrisoare), face legătura între fragmentul publicat de el și lucrarea lui Lazius: „despre acest tezaur, ce a fost aflat de niște pescari români în albia râului Strei din Transilvania, vorbește Lazius”¹⁷. Prin urmare, corelarea acestor două surse era destul de vizibilă încă din secolul al XIX-lea. Întrucât e improbabilă orice contaminare între cele două izvoare, ele trebuie analizate separat. O primă constatare, asupra căruia am insistat și în analiza textului lui Lazius, e aceea că nu se vorbește exclusiv de piese de tip Lysimach, ci se lasă deschisă posibilitatea prezenței unor alte tipuri monetare, probabil monede de tip Koson (rațiunile unei asemenea presupuneri le-am argumentat anterior). În continuare, vom încerca o aproximare a dimensiunilor inițiale ale tezaurului, care ar fi cuprins 30.000 de piese, dispersate ulterior (cifra apropiată de cea oferită de Lazius). Nu este specificat nimic despre contextul descoperirii sau alte informații utile analizei noastre. În mod cert, la acest depozit face referire și un document anterior scrisorii mai sus menționate. Este vorba despre epistola trimisă de către margraful Castaldo comitelui Hier. Martinengus, datată 20 februarie 1552, prin care primul îl anunță că, după moartea lui Martinuzzi s-au aflat la dânsul numai foarte puțini bani din „miraculosul tezaur dacic” („il maravigiloso tesoro”)¹⁸. În afara unei evidente mediatizări a evenimentului lipsesc orice alte indicații utile.

Următorul izvor, tot din secolul al XVI-lea, e un fragment dintr-o predică a lui Mathesius Sarepta, ținută în anul 1554 („Mathesius Sarepta im Jahr 1554 in seiner zweiten Predigt”)¹⁹. Data respectivă ne conduce la chestiunea tezaurului din râul Strei, fără a-l data exact, sprijinind doar un *terminus ante quem*. Importanța considerabilă a acestui izvor constă în prezența, pentru prima oară atestată, a pieselor de tip Koson în marele tezaur de pe râul Strei, alături de o corectă descriere a acestora²⁰. Facem precizarea necesară că nu ne aflăm în fața primei mențiuni (cu descriere) a acestui tip monetar. Într-o scrisoare datată în prima jumătate a secolului al XVI-lea, umanistul Erasmus din Rotterdam amintește de această monedă de aur a cărei legendă „a pus pe mulți la încercare”²¹.

Sursa amintită dovedește că acest tip monetar era bine cunoscut în epocă, cu atât mai mult în Transilvania. Probabil preluându-și informația dintr-un mediu unde astfel de cunoștințe se vehiculau (un fel de „castă” a pasionaților cunoscători), M. Sarepta se dovedește mult mai precis în afirmațiile sale, care trebuie să fi ieșit de sub incidența denumirilor generalizatoare din epocă (aceea de „lysimachei”, despre care am vorbit anterior). Recurgând la prezentarea alăturată a ambelor tipuri monetare, cu mențiunea că cele de la Lysimach nu sunt descrise, predicatorul dovedește o clară capacitate de a le deosebi, deoarece, după cum spune el, pe unele le-a examinat personal. Aceste informații pe care le oferă Sarepta, par a susține tocmai ce afirmasem, fără argumente suficiente, în paginile anterioare: pe lângă marea cantitate de monede de tip Lysimach, probabil într-o proporție mai mică, tezaurul analizat în lumina primelor două izvoare conținea piese de tip Koson. Contextul descoperirii este identic până la detaliu cu cel descris de Lazius. Probabil că asocierea lui cu precizarea tipului monetar distinct oferă o mai mare greutate în aprecierea veridicității lui. A vorbi despre o viciere a textului analizat (predica din 1554) sub influența scrierii lui Lazius, e mai dificil, din cauza neconcordanțelor cronologice.

Înainte de a ne continua analiza, vom încerca corelarea informațiilor extrase până în acest punct al expunerii noastre din cele trei surse, fără nici o legătură între ele, care povestesc despre descoperirea unui mare tezaur de monede de aur. Data exactă a acestui eveniment apare într-un singur loc, ca fiind anul 1543. Dar cele afirmate de Lazius nu-și mai găsesc nici o altă confirmare. Celelalte relatări nu sunt la fel de precise, data redactării lor, 1552 și 1554, servind doar ca *terminus ante quem*. Ceea ce atrage atenția e contextul descoperirii, identic în două dintre fragmentele citate, foarte bine individualizate: în albia unui râu, mai precis într-o încăpere boltită (antropogenă probabil, căci e zidită), dărâmată în partea superioară de un copac. Nu putem aprecia dacă acel râu este sau nu Sargeția.

¹⁷ Vezi nota 14.

¹⁸ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 684, nr. CCCCXXXVI.

¹⁹ Această lucrare nu ne-a fost accesibilă și o cităm după F. X. Hene, *Beiträge zur dacischen Geschichte*, Hermannstadt, 1836, p. 22.

²⁰ *Ibidem*, p. 84. Iată pasajul: „Zu unsern Zeiten hat man in Siebenbürgen ein Gewölb gefunden, welches ein klastriger Baum, der darauf gewachsen ist, im Umfallen entblösst hat, das ist steckvoll geschlagenen Goldgülden gelegen, der ich einige gesehen: auf einem steht *Basilii Lysimachu*, auf einem andern stehen drei Bilder, darunter wie ich lese, *Koson*, auf der andern Seite ist ein Phönix in seinem Neste. Es wiegt aber eine mehr als zwei ungarische Gülden. Diese Gülden hat endlich das Tagwasser aus dem Gewölbe im Grund geflösst, davon ein Küster ist reich geworden, welches sich endlich Georg Münch hat angemasset”.

²¹ Este vorba despre scrisoarea adresată de Erasmus din Rotterdam episcopului de Wrocław, Joannes Turzo, cuprinsă în *Epistolarum opus complectens universos quot ipse autor unquam euulgavit ... Basileae*, MDLVIII, p. 473, apud C.M. Petolescu, *Comoara regelui Koson (catalog de expoziție)*, p. 2; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 232, nota 3.

Compoziția tezaurului, asupra căreia am insistat mai mult, nu exclude defel existența, chiar într-un număr mai mic a pieselor de tip Koson, surprinzător de clar descrise de către Sarepta și cunoscute în anumite medii din epocă. Ca un detaliu al acestei analize apare un reprezentant al oficialităților – Martinuzzi (sub diferite nume), care anchetează pe descoperitori, dar e ucis, lăsând în urma lui o cantitate „neglijabilă” din piesele de aur provenind din „miraculosul tezaur dacic”. Această paradigmă, constituită doar pe baza puținelor surse din epocă, pare a fi susținută de informații valabile sub incidența cărora acest prim depozit monetar își găsește identitatea. Într-o perspectivă critică, sunt date care definesc o descoperire monetară, chiar dacă unele dintre ele mai pot suporta completări și corectări minore.

Dar parcurgerea unor alte mărturii medievale referitoare la descoperiri monetare pare a pune sub semnul întrebării aspectele esențiale ale construcției elaborate mai sus. E vorba despre o lucrare a lui Ascanio Centorio, care amintește, în treacăt, despre acest episod, suficient de mediatizat în epocă²². Informațiile cuprinse în relatarea istoricului italian au foarte puține date comune cu cele desprinse din sursele anterioare. Poate asemănătoare e plasarea incertă a momentului descoperirii: „non molti anni inanzi” (1566 trebuie acceptat ca *terminus ante quem*).

Cu aceeași exactitate, dar într-o formă esențial diferită, ne este prezentat contextul descoperirii: „in un castello ouero palazzo antico poco discosto dalla terra tutto disfatto”. Descrierea ne trimite cu gândul la ruinele unei cetăți dacice, plasată „imperoche Deua”, cel mai probabil fiind vorba despre complexul de fortificații și așezări preromane din Munții Orăștiei. Lipsa unor referiri geografice mai precise face imposibilă o localizare exactă. O precizare foarte interesantă atrage atenția specialistului: tezaurul a devenit reperabil după ploi abundente și inundații („che essendo molti di piouuto e per la uiolenza dell’acque che giu da quel poggio ueniuanò precipitosamente correndo”). E o constatare perfect corespunzătoare cu realitatea, căci adesea se întâmplă ca în anumite condiții meteorologice să iasă la iveală monede izolate sau tezaure pe teritoriul unor așezări antice²³. Nu este precizată cantitatea exactă a pieselor descoperite („un numero infinito di monete ... piu di cento mila”). Aprecierile asupra tipului monetar sunt destul de precise, descrierea trimițând neîndoiește la monede de tip Lysimach, destul de bine cunoscute în epocă („era da un lato la imagine di Lisimaco, e dalla’altro una uittoria”). În fața acestor detalii iconografice apare destul de dificil să admitem, cel puțin în acest caz, posibila prezență a unor emisiuni de tip Koson, eludată sub denumirea generalizantă de „lysimachei” – așa cum am procedat în cazurile anterioare, unde altele erau circumstanțele. Mai mult, prezența unor detalii ale pieselor din tezaur (e vorba despre șarpele de aur și cele două piese ce reprezentau pe Ninos și Semiramis), fac dovada unei analize atente a informațiilor privind această descoperire din partea autorului fragmentului citat, căruia cu greu i-ar fi scăpat cel puțin amintirea existenței tipului monetar care ne interesează.

Apreciind veridicitatea celor afirmate de Centorio, I. Winkler nu pare să aibă nici o îndoială: „pentru întocmirea operei sale, Centorio s-a folosit de manuscrisele celor doi istoriografi din armata lui Castaldo,

²² Ascanio Centorio degli Hortensii, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Ferrari, 1566. Con un saggio introduttivo di L. Galdi, riproduzione fotografica, Budapest, 1940, p. 198, *apud* I. Winkler, *op. cit.*, p. 189-190; reproducem fragmentul: „Imperoche Deua era una buonissima et abbondante terra, et in sito che participa del piano, e del colle con un Castello assai forte, appresso di cui non molti anni inanzi in un castello ouero palazzo antico poco discosto dalla terra tutto disfatto, e rouinato, fu ritrouato un grandissimo thesoro da alcuni uillani in questo modo, che essendo molti di piouuto e per la uiolenza dell’acque che giu da quel poggio ueniuanò precipitosamente correndo, fu discoperto un numero infinito di monete, o uogliamo dire, di medaglie d’oro, nelle quali era da un lato la imagine di Lisimaco, e dall’altro una uittoria di peso di duoi in trescudi l’una, soura lequali (cesato il nembo) percotendo il Sole, fece da loro uenire un splendore marauiglioso, dal quale fermati i detti uillani, e correndo colà a uedere ciò che poteua essere, rimasero attoniti per allegrezza nel remirare tanta quantità di medaglie d’oro, et approssimandosi per pigliarle, ui trouarono un serpente d’oro, ilquale fu poi mandato dal Castaldo a Ferdinando, che l’hebbe nella morte di Frate Giorgio con una parte di quei Lisimachi, percioche anticamente coloro che sotterrauano i suoi thesori, ui poneuano in segno di fida custodia, e somma, uigilantia i serpenti appresso, e dopo che i uillani ne hebbero pigliato a piu non posso, se n’hebbe di quelle che auanzarono tanto, che ualeua piu di uenti mila ducati, perche fu fama per hauere in quel luogo habitato il Re Lisimaco, che ue ne fussero piu di cento mila, de’quali Ferdinando n’hebbe, come si disse, mille medaglie, et il Castaldo da trecento in circa, e tra l’altre cose notabili che ui si trouarono, furono due medaglie d’oro, una del Re Nino, e l’altra della Reina Semiramis ch’ambe si mandarono a donare a Carlo Quinto, e per tutta quella Prouincia non ci è huomo di qualchè aspettatione, che non ne habbia quantità, cosi grande fu la somma ritrouata”.

²³ Numismatei clujene îi revine meritul de a fi valorificat, în context numismatic, pentru prima dată, această informație oferită de Centorio (cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 190).

precum și de relatările unor martori oculari. Chiar dacă el a exagerat faptele prezentate de aceștia pentru a da o imagine cât mai favorabilă lui Castaldo sau a interpretat greșit unele pasaje, în preluarea datelor despre descrierea tezaurului, nu avea motive să exagereze, acesta fiind un simplu fapt divers, fără legătură cu meritele lui Castaldo²⁴.

Certitudinile numismatei clujene sunt dublate de aparenta veridicitate a contextului meteorologic în care s-a găsit tezaurul. Din păcate, afirmațiile de mai sus pot fi apreciate ca simple supoziții, neverificabile, care nu pot cântări decisiv în exprimarea exclusivă asupra autenticității acestui izvor, așa cum procedează I. Winkler. În plus, nu există nici o confirmare, de nici o natură, care să înlăture într-o măsură mai mare suspiciunile care planează asupra lui, ca în cazul oricărei alte mărturii vechi, subiectivă și neverificabilă. În fond, atitudinea I. Winkler este explicabilă: în fața a două versiuni diametral opuse, care relatează același eveniment (e vorba despre „paradigma” pe care am definit-o anterior și al cărei prototip trebuie considerată versiunea lui Lazius și afirmațiile lui Centorio care se constituie într-o versiune paralelă), ea o alege pe cea mai puțin fantezistă. Dar această opțiune are în subsidiar consecințe deloc neglijabile asupra întregului excurs al cercetătoarei clujene: respingerea celorlalte mărturii considerate viciate din punctul de vedere al descrierii contextului descoperirii (natura acestei vicieri posibile am arătat-o anterior), înseamnă totodată discreditarea singurei surse care vorbește explicit despre prezența monedelor de tip Koson, cea a lui M. Sarepta. Iar cele relatate de Centorio, chiar dacă au un plus de veridicitate aparentă, subliniată just de I. Winkler, nu confirmă deloc existența unor asemenea piese în tezaurul descoperit (mijloacele prin care încearcă cercetătoarea clujeană să-și atingă scopul – demonstrarea prezenței monedelor de tip Koson în Munții Orăștiei, contravin chiar acestuia, spre surprinderea cititorului).

Acest lucru – inexistența pieselor de tip Koson în descoperirea de mai sus, este confirmat de o altă sursă provenită din secolul al XVI-lea. E vorba de Ștefan Zamosius, care trecând în revistă tipurile monetare ce au circulat în Dacia, se oprește și asupra tezaurului descoperit în timpul domniei lui Ferdinand²⁵. După cum mărturisește, autorul s-a inspirat din cele relatate de Centorio. Dar importanța acestui fragment constă în faptul că, deși interesat de problema monedelor de tip Koson din Transilvania (pe care le descrie inițial greșit, pentru ca apoi să rectifice²⁶), umanistul ardelean nu corelează deloc acest tip monetar cu evenimentele narate de Centorio. Mai mult, într-o altă parte a aceleiași lucrări sunt amintite și monedele de tip Koson, „de o mare frecvență în această regiune”²⁷.

Cu acest izvor încheiem seria documentelor din secolul al XVI-lea, care relatează în forme diferite despre descoperirile monetare din epocă. Analiza atentă a acestora a pornit de la premisa că apropierea lor cronologică de evenimentele în cauză reduce într-o măsură mai mare, fără a putea elimina definitiv, posibilitatea contaminării și a deformării informațiilor originale. Intuirea acestora în textele care vor fi prezentate în continuare, va fi foarte greu de realizat, tocmai din motivele menționate mai sus.

Relatarea lui Jan Troester²⁸, cronicar sas din secolul al XVII-lea, merge până la identificare cu cea a lui Lazius, o posibilă legătură între ele fiind ușor de surprins. Există totuși e serie de elemente care individualizează cele spuse de Troester. Pe de o parte, avem o indicație toponimică, care lipsește din scrierea lui Lazius: „in

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Șt. Zamosius, *Analecta Lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Petavii, 1593, p. 93-93, *apud* I. Winkler, *op. cit.*, p. 190. Inaccessibilitatea textului original ne-a obligat să-l analizăm în versiunea oferită de I. Winkler. Iată fragmentul: „Sed Lysimachei nummi praeter alios plures in Daciis supersunt. Refert Ascanius Centorius in bello Transylvanico ... magnam Lysimacheorum uim inuentam ad Deum oppidum fuisse, qui certis et incertis autoribus, uti solet, dissipati fuerint. Eorum plurimi imaginem Lysimachi ... habent” (I. Winkler, *op. cit.*, p. 190).

²⁶ Interesul numismatului transilvănean pentru aceste piese este foarte bine pus în evidență de I. Winkler (*ibidem*, p. 188). Iată ce scrie Zamosius: „numus aureus altera ex parte aquilam habet, coronam oleaginam unguibus, leuantem cum litteris infra, ΚΩΣΩΝ, idest, Coos insulae, quae est in mari Icario Rhodo proxima. Altera parte tres uiri sunt Graeco habitu, uestibus poplite tenus demissis. Eorum primus ramum laureum gestat, pono qui sequitur, serto caput redimitus est. Tertius manu sublata patera tenet” (Șt. Zamosius, *op. cit.*, p. 101-103, *apud* I. Winkler, *op. cit.*, p. 188).

²⁷ Afirmația autorului despre marea frecvență a unor astfel de piese asemănătoare trebuie să se fi întemeiat pe descoperiri de tezaure sau de monede izolate în Transilvania, în momentul când își alcătuia lucrarea.

²⁸ J. Troester, *Dass alt- und neue teutsche Dacia*, Nuernberg, 1666, p. 61-62, *apud* I. Marțian, *op. cit.*, p. 17; reproducem mărturia cronicarului sas: “Dass aber dieser Schatz in mehr als einer Gruff beygeleget seyn muss, ist daher zu sehen; denn ohngefahr um das Jahr 1543 schiffeten etliche Walachische Fischer, so daselbst bei der vormalis so koestlichen Stadt, in einem geringen Doerflein von ihnen Gradisca geheissen, wohnen; aus de Moeresch in den Fluss Sargetia, den sie Stryg heissen, als sie aber die Zille an eines Baumes Stock anhaengten, wurden sie gewahr, dass etwas in dem klaaren Wasser uebereus schoen glaenzete, und als sie versuchet, zogen sie einen Hauffen Goldmuenzen heraus, welches sie denn aufmunterte, etwas genauer dazu suchen, daselbst funden sie ein Gewoelb, wie eine Todengruff gebauet, weches von einem alten niedergefallenen Baum an einem Ort eingeschlagen war, daraus erhuben sie mehr als 40000 Goldmuetzen, so des Lysimachi ... darzu ein grosse Menge von ungepraegten Gold Blechen”.

einem geringen Doerflein von ihnen *Gradisca* geheissen, wohnen" (din păcate, acest toponim este specific multor regiuni în lucrările mai vechi, o distincție în acest caz fiind practic imposibilă). Cel de-al doilea element, deloc neglijabil ca importanță, se referă la prezența în tezaur a unei mari cantități de plăci de aur neștanțate („darzu ein grosse Menge von ungepraegten Gold Blechen"). E probabil ca ele să reprezinte pastile monetare în curs de batere. Explicații pentru introducerea acestor două elemente de detaliu, care nu influențează defel percepția în epocă asupra evenimentului, pot fi găsite dacă ținem cont de timpul scurs de la data descoperirii. Alături de o sursă scrisă, principală (probabil Lazius sau o versiune a sa), cronicarul sas a introdus elemente noi, datorate fie tradiției orale, fie îmbogățirii cunoștințelor prin consultarea altor surse.

Acest plus de informație și documentare ar pune sub semnul întrebării varianta lui Centorio, cel puțin în cazul în care ea se referă la același eveniment. Prezența pieselor de tip Koson nu e deloc amintită, deși descrierea acestor monede este redată, chiar cu legenda scrisă greșit²⁹.

Un alt cronicar sas, tot din secolul al XVII-lea, Mathias Miles, ne-a transmis o altă versiune referitoare la acest eveniment³⁰. Comentariile pe marginea acestei surse riscă să-și piardă din valoare din cauza alterării informațiilor, de-a lungul unui secol scurs de la desfășurarea evenimentului relatat (anul 1551, precis indicat de autor, apare pentru prima dată). De asemenea, și tipul monetar e clar precizat: „auf einer Seiten hatten sie Lysimachi, auf der andern der Göttin Victoriae Büldnis gepräget". Reapar cele două piese amintite de Centorio, deși contextul e total diferit de cel descris de istoricul italian.

Mărturiile din secolul următor devin din ce în ce mai lapidare pe măsură ce se mărește intervalul de timp scurs de la eveniment, astfel că evocarea lor nu mai este de interes. Două astfel de surse, provenind de la de la W. Bethlen³¹ și M. Köleseri³² amintesc în trecut de găsirea marelui tezaur de galbeni de la Lysimach, oferind și un reper cronologic inedit: anul 1545. Chiar și în secolul al XIX-lea circulau diferite versiuni despre condițiile de aflare a tezaurului, după cum se poate vedea din cele relatate de M. Kenderesi: „din tradiția orală am auzit că acest tezaur s-a găsit sub podul de la Simeria, dar dacă atunci s-au găsit și monede de tip Koson rămâne în incertitudine"³³.

Acestea au fost doar câteva dintre relatările păstrate despre prima descoperire de monede de tip Koson, provenind din secolul al XVI-lea. Atenția sporită pe care am acordat-o documentelor scrise în același secol e firească și se explică prin apropierea temporală de eveniment cu toate consecințele care decurg de aici; totodată, acestea sunt și mărturiile cele mai bogate în detalii, aspect ce se estompează cu trecerea timpului. Așa cum arătam pe parcursul discursului nostru, prin bogăția de informații culese din perioade diferite, două perspective se creionează asupra acestui episod.

²⁹ *Ibidem*, p. 476. Informația o datorăm tot I. Winkler: „într-o altă parte a operei sale, enumerând monarhii ale căror emisiuni sunt prezente în Dacia, va descrie și moneda cu legenda ΚΩΣΩΝ, menționând însă și unele tipuri denumite greșit de umaniști" (I. Winkler, *op. cit.*, p. 191).

³⁰ M. Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel oder chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburth, aller theils in Siebenbürgen, theils Ungarn, und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern, firtgelauffener Geschichten*, Hermannstadt, 1670, p. 45, *apud* I. Glodariu, Șt. Ferenczi, H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 121, nota 2. Reproducem fragmentul în cele ce urmează: „... 1551 ... Als Castaldus sein Heer nach Hause liess zu wintern, kam ihm unterwege die erfreuliche Post zu: Nahe bei Deva, da vormahls Ulpia Trajana gestanden, an dem Fluss Strigh haben die Pauren unter einem alten Baum, welches Wurzeln das Wasser ganz unterwaschen, etwa gleisendes gesehen, wie sie zu Mittag ihr Vieh wollen tränken. Derowegen sich in Fluss begeben, und etwa fleissiger nach gegraben, bis einen über alle Mass zeichen Schatz überkommen: Oben war ein güldinne Schlange, gleichsam wie ein Hütter darauf gesetzt (welche nach Georgy Todt Ferdinandus überkommen) sonst güldinne Münzen waren unzählig viel, auf einer Seiten hatten sie Lysimachi, auf der andern der Göttin Victoriae Büldnis gepräget, und machten in Gewicht unser guten Dukaten 3. Die Pauren hatten schon viel davon vertuscht, bis es richtbar worden, und waren sehr reich davon worden: Jedoch was noch überblieben, und aus ihren Händen genommen, wurde auf 20000 Dukaten geschätzt, und Ferdinando durch Joh. Baptistam Castaldum ... Diesen Schatz, hatte vormahls der Thracier un Dacier oder siebenbürger Könige Decebalus, aus Furcht des römischen Kaisers Trajani, damit er nicht den Römern zu theil wurde, vor seinem Todt in diesen Fluss vergraben".

³¹ Wolffg. Bethlen, *Historia de rebus transilvanicis*, Cibinii, 1782, t. I, p. 512, *apud* I. Marțian, *op. cit.*, p. 15-16; iată o parte din textul lui Bethlen: „Interim Castaldus audit repertam penes Monachum summam quinquaginta millium aureorum cusorum a militibus Hispanis esse direptam ... Lysimachia numismata quatuor mille ...".

³² S. Köleseri, *Auraria Romano-Dacica*, Posonii et Cassoviae, 1780, p. 28-29 (ediția originală e în 1711), *apud* I. Glodariu, Șt. Ferenczi, H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 122-123, nota 3. Iată o parte din textul lui Köleseri: „... Stabiliri nihilominus a recentioribus verisimilitudo visa per diuitem auri Lysimachei piscaturam in ripa Strigii, anno 1545 ...".

³³ M. Kenderesi, *A'KOSEON aranyakról. Vi'sgálódó értekezések. Nagyvérdemä S. Pataki professor Nagy Ferentzhez válaszsa Kenderesi Mihálynak, a' Kozón és Lysimach aranyakról*, Kolo'svár, 1812, p. 61-62, *apud* I. Winkler, *op. cit.*, p. 191-192.

Una din ele, cuprinzând și referiri destul de clare la monedele de tip Koson, are ca punct probabil de plecare relatarea lui W. Lazius (Sarepta scrie la o dată ulterioară); cealaltă versiune, mai puțin fantezistă dar fără nici o referire la monedele de tip Koson, aparține lui Ascanio Centorio. Pornind de la premisa că cele două relatări amintesc de același eveniment, singura în măsură să se pronunțe asupra acestei probleme, I. Winkler a optat pentru versiunea lui Centorio, din motivele pe care le-am dezbătut anterior, ajungând, din cauza unor deficiențe metodologice, la rezultatele pe care le-am comentat.

Cu riscul de a acționa într-un sens total opus celui care este de dorit – soluționarea problemei, nu excludem posibilitatea ca cele două versiuni analizate mai sus să se refere la evenimente deosebite. Probabil ne aflăm în fața a două descoperiri diferite, poate nu chiar așa de apropiate cronologic (informația lui Erasmus din Rotterdam trebuie plasată la 1520³⁴), având contexte separate și o alcătuire deosebită. Ne gândim la prezența pieselor de tip Koson atestate deocamdată doar într-una dintre descoperiri. Prin urmare, tezaurul care ne interesează direct în studiul nostru are în compoziția sa piese de tip Koson – conform celor afirmate de Sarepta și se pare că a fost localizat fie în albia râului Sargeția, fie în apropierea lui de către cunosătorii operei lui Cassius Dio. Apa a fost identificată cu Streiul sau, destul de probabil cu Apa Grădiștei.

Cea de-a doua serie de tezaure. Respectând ordinea cronologică pe care ne-am propus-o la începutul studiului nostru, vom analiza, în continuare, cea de-a doua serie de tezaure cuprinzând monede de tip Koson. Aceasta este strâns legată de efectuarea primelor săpături organizate la cetatea Grădiștea Muncelului, la începutul secolului al XIX-lea, de către autoritățile austriece din Transilvania. Subliniem că punctul de pornire a acestor inițiative arheologice l-au reprezentat tocmai descoperirile făcute de localnici în aceste zone. În momentul în care ecurile acestora au devenit mai intense³⁵, s-a născut ideea oficială a valorificării descoperirilor în favoarea statului. Consecința, subsidiară inițial, a fost redescoperirea pentru lumea științifică a acestor vestigii. Din perspectiva cercetării noastre, de o importanță semnificativă sunt documentele provenite de la aceste săpături, parte din ele puse în circuitul științific de către Sigismund Jako³⁶. Nu insistăm asupra naturii acestora, explicată pe larg de cel care le-a publicat³⁷, ci ne vom rezuma la o serie de considerații pe seama materialului consultat. Pe de o parte, apreciem comentariile autorului și modul cum și-a structurat informațiile oferite, pe de altă parte, ar fi fost de dorit publicarea integrală a izvoarelor și nu doar a unor fragmente selectate care ar fi necesitat corecturi care țin de forma textului.

Excluderea materialului anchetelor despre tezaurul descoperit, dictată de evitarea redundanței în descrierea evenimentelor (un material bogat ca folclor ce poate fi valorificat în beletristică³⁸), va marca cercetarea noastră. Totodată, remarcăm interesul minim manifestat de autor pentru latura numismatică a documentelor, prezentă oarecum ca un aspect secundar în preocupările lui S. Jako. De un folos real pentru viitoarele cercetări în această problemă sunt indicațiile oferite pentru localizarea documentelor menționate mai

³⁴ Informația care face legătura dintre lucrarea lui Erasmus din Rotterdam și tipul monetar stabilit de noi, am găsit-o la C. Preda (*Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 232, nota 3). La rândul lui, se pare că autorul a preluat informația de la Betarice Schärli de la Historisches Museum din Basel, potrivit căreia Erasmus deținea în colecția sa o monedă de tip Koson, după cum rezultă dintr-o scrisoare a sa din 1520. Nu putem verifica această informație în momentul de față, acceptând-o ca atare (vezi și nota 21).

³⁵ De-a lungul secolelor, până în acest moment, ruinele au rămas un depozit de „comori ascunse” pentru localnici, dar cantitatea și tipurile monetare descoperite aici până în secolul al XIX-lea nu pot fi precizate. Pentru febra comorilor care a cuprins populația, întreținută de diverse legende, vezi S. Jako, *Cercetări arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului în anii 1803–1804 (Contribuții la istoria arheologiei din țara noastră)*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 104-105.

³⁶ Studiile lui S. Jako, care publică documentele respective, sunt următoarele: *Cercetări arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului în anii 1803–1804 (Contribuții la istoria arheologiei din țara noastră)*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 103-120; *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anul 1803, I*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 437-447; *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803–1804, II*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 439-455; *III*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 587-602; *IV*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 615-637.

³⁷ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 104 („această publicație de izvoare va conține rapoartele, actele oficiale și scrisorile particulare scoase la iveală din Arhiva Minieră a Tezaurariatului Transilvaniei, păstrată la Arhivele Statului din Cluj, din Arhiva Statului Maghiar de la Budapesta și din Arhiva Camerei Aulice”).

³⁸ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 433.

sus³⁹. Până la publicarea integrală a acestora vom folosi informațiile puse la dispoziție de cercetătorul clujean⁴⁰. Din rațiuni metodologice vom încerca sistematizarea informațiilor care ne interesează pe etape cronologice⁴¹. Analiza noastră nu se va rezuma doar la prezentarea descoperirilor de tip Koson, din motive care vor reieși pe parcursul lucrării noastre.

Într-o etapă preliminară descoperirilor din secolul al XIX-lea, pot fi luate în considerare evenimentele din intervalul 1784-1787. E vorba de un episod banal, impregnat cu elemente fantastice, care își au explicația în contextul atmosferei specifice „goanei după comori”⁴². Ne rezumăm prezentarea la o serie de elemente de toponimie locală ce ar putea ajuta la localizarea unor alte probabile descoperiri⁴³. Cel care a primit indicații pornind de la un vis al unui localnic, preotul Dumitru Cerbiceanu, trebuie „să urce la paltinul de lângă eleșteu, de acolo să coboare drept la pârâu și să-i urmeze cursul până la locul numit *Cheie*”. Mai departe, urmând niște indicii („urmele creșterilor aflate pe stânci”) va urca până ce o mare piatră îi va aținti drumul. Acolo, „pe o latură a stâncii, va descoperi tencială și semne de muncă omenească”, probabil o peșteră, în interiorul căreia va apărea „o masă rotundă, domnească, din aur ... un bărbat tot din aur ... o figură muierască toată făcută din aur; în dosul acesteia era o grămadă foarte mare de galbeni, iar în spatele acesteia o grămadă încă și mai mare, dar numai de argint”⁴⁴.

Într-adevăr, descrierea este impregnată de elemente fantastice, o eventuală reconstituire a acestora și a indicațiilor toponimice fiind imposibilă („tencială și semne de muncă omenească” – este o descriere prezentă și într-o variantă a descoperirilor din secolul al XVI-lea). Minimul de informații utile care poate fi extras din cele relatate mai sus se rezumă la posibilitatea ca autorii ei să fi găsit ceva la Grădiște (determinarea geografică – *Cheie* – nu a putut fi localizată), care era folosit de satul lor drept fânaș de munte („la Grădiște ... pe vremea coasei” se petrece visul respectiv), fără a putea defel preciza dacă au fost amintite monede de tip Koson în aceste relatări.

Descoperirile confirmate ale acestui tip monetar sunt specifice intervalului 1802–1804. Din rațiunile metodologice de care am amintit anterior, vom împărți perioada respectivă în două etape: I – toamna lui 1802 – vara lui 1803 și II – primăvara lui 1804. Totodată, pentru o mai bună înțelegere a evenimentelor, vom recurge la subîmpărțiri în cazul primei etape (I₁ – toamna lui 1802 – iarna lui 1803 și I₂ – vara lui 1803⁴⁵).

Într-o primă fază (I₁), conform mărturiilor din ancheta oficială, la începutul lui septembrie 1802, fiul lui Arimie Popa din Ocoliușul Mic (localizat la vest de Apa Grădiștii, în nordul fortificației „Cetățuia”) a găsit o monedă de aur pe Muntele Ceata, pe locul numit „La Dealul Anineșului”, „pe o pantă abruptă, cu fagi ... pe frunzele căzute la pământ”⁴⁶. După două săptămâni, la locul indicat de fiul său, Arimie Popa scormonește pământul cu un par ascuțit și găsește „264 bucăți de monete de aur Lysimachos”. Ulterior, până la venirea

³⁹ Indicațiile oferite de S. Jako pentru localizarea documentelor care cuprind anchetele cu privire la tezaurul descoperit sunt suficient de precise și utile: „informațiile sunt cuprinse în arhiva Directoratului Fiscal și cea a Guberniului, ambele păstrate la Budapesta. La Viena se găsesc acte referitoare la această problemă în seriile *Münz- und Bergwesen*, respectiv *Acta Cameralia Transsilvanica* din Hofkammerarchiv, precum și în materialele arhivistice din Archiv der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums și Kriegsarchiv (S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 433-434). Chiar dacă există informații unde se arată că funcționarii guvernului imperial austriac, cu prilejul predării arhivei guvernului în 1861, au făcut să dispară multe acte referitoare la tezaurele găsite sau chiar le-au făcut de neîntrebuințat (pentru aceste aspecte cf. Al. Ferenczi, *Studiu bibliografic asupra așezărilor*, în *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1951, p. 69, nota 2) suntem convinși că o inițiativă care să realizeze consultarea sau publicarea cel puțin parțială a materialelor rămase ar fi binevenită pentru lămurirea tuturor aspectelor legate de descoperirile făcute la începutul secolului al XIX-lea.

⁴⁰ Cele mai multe dintre ele sunt cuprinse într-un studiu preliminar care deschide seria propriu-zisă a publicării documentelor (cf. S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 103-120).

⁴¹ O astfel de abordare metodologică nu este singulară, deoarece I. Winkler (*op. cit.*, p. 193) a avut o inițiativă similară, incompletă totuși, nepublicându-se întregul material documentar la acea dată (1972, n. n.).

⁴² Vezi nota 35.

⁴³ Aceste informații au fost extrase din depoziția lui Dumitru Cerbiceanu, confirmată și de Ladislau Naláczy (cf. MOL Th. Acta gen. 6695/1803, p. 164-168, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 105, nota 7). Menționăm că MOL Th. Acta gen. se traduce prin Arhiva Statului Maghiar, iar Th = Tezaurariat (vezi și nota 37).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 105-106.

⁴⁵ Scheletul cronologic ni s-a părut cel mai adecvat în această formulă. Nu am recurs la o prezentare unitară a materialului, căci ar fi existat pericolul, confirmat de parcurgerea unor interpretări pe marginea acestui subiect, de a eluda o serie de aspecte pe care le considerăm fundamentale în lămurirea chestiunii care ne interesează (e vorba chiar de numărul tezaurelor descoperite, asupra căruia vom mai reveni). Totodată, nu am folosit modelul propus de I. Winkler (vezi nota 41), căci o asemenea fragmentare a informațiilor ar fi eliminat perspectiva asupra evenimentelor.

⁴⁶ MOL Th. Acta gen. 6695/1803, p. 220-222, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 107 și nota 11.

înghețului, el s-a mai dus o dată la locul descoperirii și a scos, din nou, „cam tot atâția bani” (probabil, aproximativ 264 de piese Lysimach), iar la sfârșitul iernii „se mai duse de două ori pe Ceata, găsinđ cam 100 de monete”⁴⁷. După mărturia lui, banii aceștia „nu erau într-un vas, ci în iarbă și în pământ la adâncime de o palmă și nici aici nu erau la un loc, ci risipiți printre rădăcini, în afară de o sută pe care i-am găsit într-o grămadă”⁴⁸. Pentru a distra atenția autorităților și a-și păstra o parte dintre monede, la 12 martie 1803, A. Popa a vărsat 280 de galbeni monetăriei din Alba Iulia⁴⁹.

Se pot face o serie de comentarii pe marginea episodului relatat mai sus. Datele referitoare la locul descoperirii sunt destul de precise: „Ceata” e numele unui deal situat la sud-est de Costești. În literatura arheologică el apare ca numele unei cetăți dacice, care nu s-a descoperit până acum. Se crede că e vorba de așezarea de pe Comărnicele Cetei, satul Grădiștea de Munte, comuna Orăștioara de Sus, pe locul numit „La Dealul Anineșului”⁵⁰. Spre o localizare asemănătoare înclină și M. Ackner: „dealul calcaros Cunune se află în sus de satul Grădiște ... capul dealului îl încheie Culmea Anineșului și pe coasta ei apuseană s-au descoperit multe monede de aur Lysimachos și Cosoni”⁵¹.

Localnic versat în căutarea de comori, e posibil ca A. Popa să nu fi indicat corect locul descoperirii (spre aceste constatări ne vom îndrepta atenția în paginile următoare). Totodată, deoarece e vorba de mai multe loturi, putem presupune că nu toate au aceeași proveniență, în acest caz toponimul explicat anterior – „Ceata”, putând fi corect, dar incomplet. Nu știm dacă cantitatea declarată este cea reală: aproximativ 629 piese în trei loturi. Există informații că el ar fi avut monede de aur de tip Lysimach încă din vara lui 1802⁵², prin urmare întreaga cantitate de monede descoperite (cele declarate aparțin probabil unei ultime descoperiri) fiind mult mai mare și valorificată deja de A. Popa în Muntenia, prin fratele său, preotul din Ludești, așa cum se practica din timpuri vechi⁵³.

Se pot formula presupuneri asupra tipului monetar care reprezintă tema studiului de față. E adevărat că în rapoartele oficiale se vorbește doar de piese de tip Lysimach (cele 280 predate topitoriei fiind sigur de acest fel), dar acest lucru este doar la nivel oficial, în depozii, unde erorile pot fi ușor bănuite⁵⁴. Nu știm în ce măsură ar fi reușit sau ar fi fost interesat descoperitorul să deosebească tipuri monetare identice ca greutate și puritate cu semne ilizibile; mai putem bănui că denumirea generică de „lysimachei”, utilizată pentru toate piesele de aur antice din Transilvania⁵⁵, prezentă cum am văzut și în medii erudite din secolul al XVII-lea, s-a perpetuat până în cel următor, cel puțin în cazul descoperitorilor de monedă deloc interesați de valoarea lor istorică. Sau chiar făcând această deosebire e de presupus că A. Popa nu ar fi declarat un tip monetar despre a cărui existență autoritățile încă nu aveau cunoștința la data înregistrării depozității. Există, deci, elemente care îndreptățesc afirmarea prezenței pieselor de tip Koson printre descoperirile din acest interval (I)⁵⁶.

⁴⁷ MOL Th. Acta gen. 6695/1803, p. 6, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 107-108 și nota 12.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 173 și p. 223, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 108 și nota 13.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 234-235, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 108 și nota 14. Facem precizarea necesară că toate aceste informații au fost preluate din comentariile lui S. Jako, fără a recurge la o verificare a lor prin analiza personală a documentelor. Din păcate, confirmările pe baza a ceea ce a publicat autorul menționat din arhive sunt destul de puține. Astfel, avem publicat raportul lui Paul Török (4 iulie 1803, păstrat în copie oficială contemporană în Arh. Mont. Thes. 2381/1803 și în Arh. Cam. Thes., Acta gen. 3637/1803), care face doar referiri parțiale la evenimentele: „nimirum Arimie Popa, asserit se aurum in albus Kis-Oklosiensi (= Ocoliușu Mic, s. n.) communitati in arendam elocatis et Csátá (= Ceata, s.n.) nuncupatis, specialiter autem earundem alpium in parte Kulma Arieszului (= Culmea Anieșului, s.n.) vocitari consueta, invenisse, qui praesente anno, die 12-a Martii, praelaudato Officio Monetario 280 aureos transposuit” (S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 434). Informații asemănătoare extragem dintr-un raport al aceluiași P. Török (datat 26 august 1803) și publicat de S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 439-454.

⁵⁰ Pentru această localizare a se consulta H. Daicoviciu, *Addenda la „Așezările dacice din Munții Orăștiei”*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 111-124 (mai precis toponimul „Ceata” - p. 119, nr. 31). Ultimele opinii nu au fost reflectate în lucrarea lui I. Glodariu, Șt. Ferenczi, H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 125 și p. 208, nr. 11, 13 și 14.

⁵¹ M.J. Ackner, în *AVSL*, I, 1843, caietul II, p. 23-24, publicat de Finályi, în *ArchErt*, XXXVI, 1916, p. 23-24.

⁵² S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 107.

⁵³ *Ibidem*, p. 108, nota 12.

⁵⁴ Prin formulările vagi, nici informațiile transmise de S. Jako nu ne susțin deloc în cercetarea noastră. Doar despre primele 264 de monede se spune c-ar fi fost de tip Lysimach, restul apărând drept „cam toți atâția bani” sau „circa 100 de monede” (*ibidem*, p. 108).

⁵⁵ Am vorbit în primele pagini despre această problemă.

⁵⁶ E interesant că toate lucrările care tratează problema descoperirilor de monede de tip Koson au scos definitiv din discuție acest tezur, rezervat în exclusivitate descoperirilor de tip Lysimach; totodată, acesta este motivul pentru care vom insista în analiza noastră și asupra descoperirilor de acest fel.

Cea de-a doua descoperire, plasată cronologic în cel de-al doilea interval al primei faze (I₂), este strâns legată de cea anterioară: autorul, preotul Gheorghe Popa din Vâlcelele Bune, are aceeași sursă ca descoperitorii de mai înainte – fii celor doi au păscut porcii împreună pe muntele „Ceata”, unde au descoperit aceste monede. Iată și motivul pentru care am recurs la subîmpărțiri în cazul primei etape și nu le-am apreciat drept intervale distincte, deși în aparență e vorba despre descoperiri diferite. Locul indicat pentru desfășurarea acestui episod este Grădiște. Se face referire la un tău, plasat în zona ruinelor cetății („unde se găsește piatra scobită în formă de vană și sunt de asemenea și niște pietre în formă de butoi”). Negăsindu-se nimic sub „cetatea dărâmată”, din cauza numărului mare de arini, se urcă mai departe, pe poteca ce ducea drept spre munte. Acolo, deasupra unui izvor s-au găsit „parte în iarbă, parte între rădăcinile unui fag, 400 de monede de aur koson”, la 16 iunie 1803⁵⁷. O a doua expediție, la o săptămână distanță și cu efective sporite (13 oameni față de cinci câți fusese anterior) a scos la iveală alte 35 monede „în apropierea locului dinainte, pe Godeanu, pe o muchie între rădăcinile unui fag tăiat, aflat între două pâraie, cam la adâncime de o palmă în pământ”⁵⁸.

În mod cert, acum este vorba de monede de tip Koson. Episodul este confirmat și de mărturiile unor contemporani. Astfel, Abbé Eder relatează următoarele: „Den 30. Jun. d. J. wurden dem Karlsbürger Münzamt ... 400 Goldmünzen, jede 2¼ Dukaten an Gewicht, wobei die Feinheit des Goldes 23 Karate und 5 Grän beträgt mit dem Vorgeben eingeliefert sie hätten dieselben in dem Gebirge Muntsel ... auf der Oberfläche der Erde zerstreut, zum Theil aber nur ein Paar Zoll tief in der Erde gefunden”⁵⁹.

Așa cum aminteam anterior, la baza celor două descoperiri din intervalele I₁ și I₂, aparent deloc asemănătoare, nici sub aspectul compoziției și al locului de aflare, stă o informație provenind dintr-o sursă comună. E greu de presupus că aflând despre succesul lui A. Popa pe „Ceata”, preotul Gh. Popa să-și fi încercat norocul pe Grădiște. Prin urmare, așa cum pertinent observase și cel care a publicat documentele⁶⁰, putem localiza și prima descoperire (cea din intervalul I₁), în zona Grădiștei, așa cum bănuiam anterior. Încercând o localizare mai precisă a punctului căruia îi aparțin cele 435 de piese de tip Koson (ar fi fost inutile aprecieri asupra numărului lor real, mai ales că este vorba de un număr mai mare de persoane implicate care își împart beneficiile), I. Winkler crede că este vorba despre Godeanu, punct topografic din regiunea Sarmisegetusei Regia⁶¹. Existența a două astfel de puncte, corespunzătoare celor două loturi de piese (400 și 35 monede de tip Koson), pare puțin probabilă, după cum crede aceeași autoare⁶². Ulterior, ea va reveni, admitând că al doilea punct – Godeanu II este discutabil, deoarece piesele au putut ajunge aici din Godeanu I în urma unor alunecări⁶³. Această similitudine a localizării celor două tezaure, destul de probabilă, se poate extinde și asupra tipurilor de monede pe care le conțineau. E posibil ca alături de piesele de tip Lysimach declarate și predate de A. Popa să fi existat și monede de tip Koson, fie neidentificate, fie omise. Astfel că avem fie două tezaure, unul cu piese de tip Lysimach și probabil de tip Koson și altul doar cu piese de tip Koson, fie un singur tezaur care ar fi cuprins, deopotrivă, piese de tip Lysimach și de tip Koson (situație puțin probabilă).

Aprecieri interesante se pot face pe marginea contextelor în care au avut loc descoperirile. Din analiza depozițiilor, ele sunt identice, având aceleași elemente: mai întâi, nu este vorba despre prezența vreunui vas în nici unul din cazuri; în ambele situații, piesele se află aproape de suprafață, neîngropate – risipite în iarbă sau printre rădăcini, cât și în pământ, la adâncime mică de o palmă: „Ipsi primi inventores ... dicunt adinventae monetae partem supra herbam, partem autem ultra tres digitos haud profundius dispersam in terra reperisse”⁶⁴.

⁵⁷ MOL Th. Acta gen. 6695/1803, p. 28 și p. 193-194, *apud* S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 109 și nota 18.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 193-194, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 109 și nota 20.

⁵⁹ Abbé [J.K.] Eder, *Antiquarische Erörterung neulich in Siebenbürgen gefundener Goldmünzen und Ruinen im Muntscheller Gebirge*, în L.v. Schedius, *Zeitsch. von und für Ungarn ...*, IV, 12, Pesth, 1803, p. 113-114, *apud* I. Winkler, *op. cit.*, p. 192. Tot despre acest episod face referire un document despre care am vorbit anterior (vezi nota 49); e vorba despre raportul lui P. Török din 4 iulie 1803, păstrat în copie oficială contemporană în Arh. Mont. Thes. 2381/1803 și în Arh. Cam. Thes. Acta gen. 3673/1803. Iată fragmentul, în varianta prescurtată: „Hi dicunt se thesaurum reperisse in alpebus Muntsel (= Muncel, s.n.), per Kitidienses (= Chitid, s.n.) in arenda haberi solitis, signanter autem in loco Gregistya (= Grădiște, s.n.), administraruntque inclyto Albo Carolinensi (=Alba Iulia, s.n.) Monetario Officio die 30-a eiusdem mensis Junii tales quadringentos aureos”, în S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 434; informații asemănătoare găsim și în raportul lui P. Török din 26 august 1803, publicat integral de S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 439-454.

⁶⁰ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 108, nota 12.

⁶¹ I. Winkler, *op. cit.*, p. 193.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 194.

⁶⁴ Informație extrasă din raportul lui Paul Török din 4 iulie 1803, păstrată în copie oficială contemporană în Arh. Mont. Thes., 2381/1803 și reprodușă de S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 435.

Aceste mărturii nu apar credibile pentru anchetatori, care cred că cei interogați au mințit deliberat, comorile provenind din ruinele acestui oraș „până acum necunoscut în analele țării” (n.n. Sarmisegetusa Regia)⁶⁵. Aparent, doar în cazul celui de-al doilea tezaur este atestată prezența unei ape curgătoare. În cazul primului lot, de 400 de piese, acesta este găsit deasupra unui izvor, în vreme ce restul de 35 apar între rădăcinile unui fag aflat între două pâraie⁶⁶. Speculativ doar, în lista de indicii eronate din prima depoziție (pentru intervalul I₁) o putem include și pe cea care omite prezența unei ape curgătoare.

În momentul când oficialitățile austriece, la îndemnul lui Paul Török sunt dispuse să reia săpăturile la Grădiștea, căci „acestea promet rezultate serioase și din punct de vedere material”, survine cea mai spectaculoasă descoperire a întregii campanii de săpături, din cea de-a doua fază cronologică delimitată de noi. În seara zilei de 30 aprilie 1804, un curier special al administrației din Hunedoara a sosit la Tezaurariat cu un sac conținând 987 bucăți de monede de aur de tip Koson, găsite pe Grădiște, la 24 martie, de trei cărbunari din Sibiușel, respectiv de alți câțiva lucrători, vârsându-i în 25 aprilie „inspectorului pentru fabricarea fierului”, Anton Bögözy⁶⁷.

Detalii despre acest episod deloc comentat în istoriografia românească, putem obține dintr-un document publicat de S. Jako și datat la 28 aprilie 1804. Este raportul inspectorului de metalurgie, A. Bögözy, care se referă la împrejurările descoperirii tezaurului⁶⁸. Nu vom insista asupra detaliilor acestui interogatoriu – model, pe care oficialitățile l-au aplicat cu siguranță și în cazul descoperirilor anterioare. Rezultatul a fost probabil același: o prudență excesivă în indicarea unor locuri și contexte ale descoperirilor. Precizăm că cele 987 monede de tip Koson, declarate și predate, s-au găsit în două loturi. Într-o primă fază, frații Romosán (Nyikula, János și Sztán) din Sibiușel au găsit 966 de piese pe Grădiște, în zilele de 24 și 25 martie 1804. Ulterior, la începutul lui aprilie, șase indivizi în colaborare cu primii, descoperă alte 21 de monede, dar în partea inferioară a muntelui: „mit Anfang dieses laufenden Monats unternommen, und nebstbey ihre Goldstücke nicht auf der oberen, wie es bey denen ersteren geschehen ist, sondern auf dem unteren Theile des Gredistyaer Gebürgs – Gehänges gesucht und auch gefunden haben”⁶⁹. Declararea a două loturi distincte pentru monedele descoperite pare puțin verosimilă.

În special pentru primul lot de monede, locul și împrejurările descoperirii sunt precizate: „in dem Gebürge Gredisztze ungefähr eine starke ¼ Stunde von jenem Orte, wo im abgewichenen Jahre der königliche Huttmann Aigler hat graben lassen (săpăturile lui Bernard Aigler, în calitate de supraveghetor de mină, au început la 7 iulie 1803 și au continuat până în septembrie același an; ele au vizat cercetarea sistematică prin săparea unor gropi adânci încrucișate, a împrejurimilor ruinelor clădirilor de la Sarmisegetusa Regia⁷⁰ – n.n.), entfernt auf dem oberen Theile des erwähnten Gebürgs – Gehänges gegen Sonnen-Aufgang oder vielmehr auf der Sonnen – Seite, allwo beinahe nichts an Schnee mehr ware, haben wir einiges Erdreich von beiläufig 30 bis 40 Schritte im Umfange aufgehauet und von diesem einzigen Orte alle diese Goldmünzen aus dem Letten ausgeklaubet”⁷¹. La fel ca în cazul tezaurilor anterioare nici acum nu este atestată, în mărturiile celor anchetați, prezența vreunui vas, piesele fiind împrăștiate, răspândite la suprafața pământului: „weder auf einen Hauffen gelegen noch in einem Gefässe verstecket, sondern zerstreuet mitunter der Dammerde ein bis anderthalb Spann tief waren”⁷².

⁶⁵ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 110-111.

⁶⁶ Despre un context arheologic asemănător vorbește și o altă sursă, nevalorificată până acum. E vorba despre *Comoara popilor*, ale cărei elemente amintesc de tezaurul de monede de tip Koson descoperit în intervalul I₂ (personajul central este preotul din Vâlcelele Bune, al cărui nume nu este indicat). Potrivit acestei versiuni, un prim lot de monede apare „strălucind galben pe fundul pârâului care curgea din acel izvor”. Apoi, „sub rădăcinile unui copac vecin, răsturnat lângă zidul cetății, o altă strălucire galbenă provenea de la o mulțime de bani de aur ca cei din pârâu”. Se pare că aceste date se suprapun peste cele oferite de mărturiile celor anchetați, pe care le-am prezentat. Acest material inedit a fost publicat de I. Marțian, *Alte comori ardelene. Comoara popilor*, în *BSNR*, XVIII, 1923, 45, p. 26-27 (se pare că articolul respectiv este preluat după unul asemănător apărut în presa locală în 1880)

⁶⁷ Despre această descoperire ne informează raportul lui Bögözy, care va fi analizat în întregime – Arh. Mon. Thes. 15171804, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 119.

⁶⁸ În ciuda accesibilității lui, textul nu a fost valorificat în nici unul dintre studiile consacrate monedelor de tip Koson, chiar dacă este cel mai mare tezaur de acest fel, cunoscut vreodată. S-a păstrat chiar originalul olograf (Arh. Mon. Thes. 15971804), precum și o copie oficială contemporană (cf. Arh. Cam. Thes., *Acta gen.*, 23601804). El este reprodus de S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 448-452.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 451.

⁷⁰ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 110-115.

⁷¹ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 449.

⁷² *Ibidem*, p. 450.

Nu de aceeași părere este inspectorul Bögözy, care afirmă că tezaurul s-a găsit într-o oală, cu o capacitate de circa 28–33 litri și groasă de 2,65 centimetri. Cioburile oalei s-au aflat la sud de acropolă, cam în locul în care s-au descoperit pietrele cu relief. Locul acesta ar putea fi ori lângă clădirea socotită magazie, ori lângă cea pentagonală⁷³. Se pare că cele circa 1000 de piese provenind din această descoperire, toate de tipul Koson, au fost predate monetăriei din Alba Iulia pentru a fi topite⁷⁴.

Prin analiza asupra acestui tezaur încheiem prezentarea descoperirilor de la începutul secolului al XIX-lea. Probabil s-ar fi găsit și alte piese, dar Tezaurariatul Cameral a ajuns la concluzia că cercetările vor continua prin căutători de comori particulari, cărora li se acordau autorizații de săpături⁷⁵. Astfel că, până la începutul secolului al XX-lea, orice speranță de valorificare științifică a unor eventuale descoperiri a eșuat.

Insistăm asupra celor petrecute acum două secole (și prezentate pe larg în paginile anterioare), pentru a clarifica o situație aparent simplă, dar eronat percepută în istoriografia problemei: numărul de tezaure descoperit în această perioadă. Documentele publicate de S. Jako, valorificate parțial de I. Winkler și reanalizate de noi au arătat clar: s-au găsit cel puțin două tezaure conținând piese de tip Koson, în cantități diferite, la date deosebite și în puncte distincte din Munții Orăștiei. Dacă studiile premergătoare inițiativei lui S. Jako (1966 ca reper) au circumstanțe atenuante atunci când apreciază că există o unică descoperire⁷⁶, acest lucru nu mai este valabil pentru lucrările ulterioare anului când cercetătorul clujean a publicat documentele respective.

Astfel, în 1973, informațiile lui C. Preda în această problemă s-au menținut la nivelul supozițiilor din perioada interbelică⁷⁷. În sfârșit, în 1998, în capitolul dedicat ineditei ipoteze despre emisiunile de tip Koson, același numismat face dovada parcurgerii documentelor și a însușirii aparente a evidențelor oferite de acestea. Dar, după ce prezintă toate descoperirile, numismatul bucureștean conchide: „n-ar fi exclus să fie vorba despre un singur tezaur, dacă avem în vedere datelè privind locul, condițiile și anii de descoperire foarte asemănătoare și apropiate între ale celor două tezaure” și „oarecum clară pare a fi știrea descoperirii unui singur tezaur în 1803” (!)⁷⁸. Din păcate aceste supoziții nu au nici un fundament, simpla apropiere a datelor și a locurilor pe care se bazează C. Preda nefiind deloc confirmată de informațiile concrete care există (consultate și citate în note de autor). O opinie asemănătoare e cea a doamnei C.M. Petolescu. Excepția constă în nefolosirea lucrărilor lui S. Jako. Autoarea citată cunoaște doar un singur tezaur, care cuprindea 1000 de piese de tip Koson; „din nefericire, dintre aceștia, un număr de 400 de exemplare au fost predate pentru topire monetăriei din Alba Iulia”⁷⁹.

Tocmai pentru a evita repetarea unor situații asemănătoare celor înfățișate mai sus a fost necesară reluarea discuției asupra acestei probleme, prin fixarea unor repere bine argumentate în stadiul actual al cercetării.

Numărul total al pieselor de aur atestate oficial este de 2041. Dar majoritatea informațiilor noastre se bazează pe documentele publicate parțial de S. Jako și din care nu reies date decât despre unele dintre descoperirile făcute (probabil cele mai importante). Aserțiunea noastră este confirmată de un alt document oficial, publicat spre sfârșitul campaniei de săpături. Aflăm ca „valoarea de preschimbare a celor 2794 monede de aur găsite în Munții Muncelului era de 13029 florini”⁸⁰. Față de totalul obținut de noi, rămâne un

⁷³ Aceste considerații ale lui Bögözy nu apar în raportul pe care tocmai l-am analizat. Ele au fost preluate de către Al. Ferenczi (*op. cit.*, p. 97, n. 4) din rezumatele publicate în *Arch Ért.*, XXXVI, 1916, p. 23. Cele afirmate de Bögözy par a fi confirmate și de Fr. Lászlo care spune că a văzut locul unde a stat oala și a luat un ciob din ea (Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 97).

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 632. Într-un document din 21 mai 1805, Tezaurariatul Cameral dispune administrației domeniului Hunedoara să se îngrijească de supravegherea lucrărilor căutătorilor de comori de la Grădiștea Muncelului, aprobate unor persoane particulare și comunică că trebuie respectate anumite condiții de către cei care au primit autorizație.

⁷⁶ L. Ruzika, *Die frage der Dacischen Münzen*, în *BSNR*, XVII, 1922, 41-42, p. 40-43. După ce preia informații de la Eder, Ackner, Hene, Neigebauer, acesta susține că: „cel mai mare tezaur cuprinzând 1000 de piese, a fost găsit de doi țărani români în iunie 1803 ... la 30 iunie 1803 au fost aduse 400 de monede cu inscripția ΚΟΣΩΝ la monetăria din Alba Iulia, restul tezaurului fiind vândut la particulari de către țărani”. Fragmentul e un amestec de informații specifice unor descoperiri diferite.

⁷⁷ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 353.

⁷⁸ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 230 și nota 2.

⁷⁹ C.M. Petolescu, *Comoara regelui Koson (catalog de expoziție)*, p. 1.

⁸⁰ Arh. Cam. Thes. Acta gen. 167/1805, apud S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 623.

Aceste mărturii nu apar credibile pentru anchetatori, care cred că cei interogați au mințit deliberat, comorile provenind din ruinele acestui oraș „până acum necunoscut în analele țării” (n.n. Sarmisegetusa Regia)⁶⁵. Aparent, doar în cazul celui de-al doilea tezaur este atestată prezența unei ape curgătoare. În cazul primului lot, de 400 de piese, acesta este găsit deasupra unui izvor, în vreme ce restul de 35 apar între rădăcinile unui fag aflat între două pâraie⁶⁶. Speculativ doar, în lista de indicii eronate din prima depoziție (pentru intervalul I₁) o putem include și pe cea care omite prezența unei ape curgătoare.

În momentul când oficialitățile austriece, la îndemnul lui Paul Török sunt dispuse să reia săpăturile la Grădiștea, căci „acestea promet rezultate serioase și din punct de vedere material”, survine cea mai spectaculoasă descoperire a întregii campanii de săpături, din cea de-a doua fază cronologică delimitată de noi. În seara zilei de 30 aprilie 1804, un curier special al administrației din Hunedoara a sosit la Tezaurariat cu un sac conținând 987 bucăți de monede de aur de tip Koson, găsite pe Grădiște, la 24 martie, de trei cărbunari din Sibiușel, respectiv de alți câțiva lucrători, vârsându-i în 25 aprilie „inspectorului pentru fabricarea fierului”, Anton Bögözy⁶⁷.

Detalii despre acest episod deloc comentat în istoriografia românească, putem obține dintr-un document publicat de S. Jako și datat la 28 aprilie 1804. Este raportul inspectorului de metalurgie, A. Bögözy, care se referă la împrejurările descoperirii tezaurului⁶⁸. Nu vom insista asupra detaliilor acestui interogatoriu – model, pe care oficialitățile l-au aplicat cu siguranță și în cazul descoperirilor anterioare. Rezultatul a fost probabil același: o prudență excesivă în indicarea unor locuri și contexte ale descoperirilor. Precizăm că cele 987 monede de tip Koson, declarate și predate, s-au găsit în două loturi. Într-o primă fază, frații Romosán (Nyikula, János și Sztán) din Sibiușel au găsit 966 de piese pe Grădiște, în zilele de 24 și 25 martie 1804. Ulterior, la începutul lui aprilie, șase indivizi în colaborare cu primii, descoperă alte 21 de monede, dar în partea inferioară a muntelui: „mit Anfang dieses laufenden Monats unternommen, und nebstbey ihre Goldstücke nicht auf der oberen, wie es bey denen ersteren geschehen ist, sondern auf dem unteren Theile des Gredistyaer Gebürgs – Gehänges gesucht und auch gefunden haben”⁶⁹. Declararea a două loturi distincte pentru monedele descoperite pare puțin verosimilă.

În special pentru primul lot de monede, locul și împrejurările descoperirii sunt precizate: „in dem Gebürge Gredisztye ungefähr eine starke ¼ Stunde von jenem Orte, wo im abgewichenen Jahre der königliche Huttmann Aigler hat graben lassen (săpăturile lui Bernard Aigler, în calitate de supraveghetor de mină, au început la 7 iulie 1803 și au continuat până în septembrie același an; ele au vizat cercetarea sistematică prin săparea unor gropi adânci încrucișate, a împrejurimilor ruinelor clădirilor de la Sarmisegetusa Regia⁷⁰ – n.n.), entfernt auf dem oberen Theile des erwähnten Gebürgs – Gehänges gegen Sonnen-Aufgang oder vielmehr auf der Sonnen – Seite, allwo beinahe nichts an Schnee mehr ware, haben wir einiges Erdreich von beiläufig 30 bis 40 Schritte im Umfange aufgehauet und von diesem einzigen Orte alle diese Goldmünzen aus dem Letten ausgeklaubet”⁷¹. La fel ca în cazul tezaurilor anterioare nici acum nu este atestată, în mărturiile celor anchetați, prezența vreunui vas, piesele fiind împrăștiate, răspândite la suprafața pământului: „weder auf einen Hauffen gelegen noch in einem Gefässe verstecket, sondern zerstreuet mitunter der Dammerde ein bis anderthalb Spann tief waren”⁷².

⁶⁵ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 110-111.

⁶⁶ Despre un context arheologic asemănător vorbește și o altă sursă, nevalorificată până acum. E vorba despre *Comoara popilor*, ale cărei elemente amintesc de tezaurul de monede de tip Koson descoperit în intervalul I₂ (personajul central este preotul din Vâlcelele Bune, al cărui nume nu este indicat). Potrivit acestei versiuni, un prim lot de monede apare „strălucind galben pe fundul pâraului care curgea din acel izvor”. Apoi, „sub rădăcinile unui copac vecin, răsturnat lângă zidul cetății, o altă strălucire galbenă provenea de la o mulțime de bani de aur ca cei din pârau”. Se pare că aceste date se suprapun peste cele oferite de mărturiile celor anchetați, pe care le-am prezentat. Acest material inedit a fost publicat de I. Marțian, *Alte comori ardelene. Comoara popilor*, în *BSNR*, XVIII, 1923, 45, p. 26-27 (se pare că articolul respectiv este preluat după unul asemănător apărut în presa locală în 1880)

⁶⁷ Despre această descoperire ne informează raportul lui Bögözy, care va fi analizat în întregime – Arh. Mon. Thes. 1517/1804, *apud* S. Jako, *op. cit.*, p. 119.

⁶⁸ În ciuda accesibilității lui, textul nu a fost valorificat în nici unul dintre studiile consacrate monedelor de tip Koson, chiar dacă este cel mai mare tezaur de acest fel, cunoscut vreodată. S-a păstrat chiar originalul olograf (Arh. Mon. Thes. 1597/1804), precum și o copie oficială contemporană (cf. Arh. Cam. Thes., *Acta gen.*, 2360/1804). El este reprodus de S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 448-452.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 451.

⁷⁰ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 110-115.

⁷¹ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 449.

⁷² *Ibidem*, p. 450.

Nu de aceeași părere este inspectorul Bögözy, care afirmă că tezaurul s-a găsit într-o oală, cu o capacitate de circa 28–33 litri și grosă de 2,65 centimetri. Cioburile oalei s-au aflat la sud de acropolă, cam în locul în care s-au descoperit pietrele cu relief. Locul acesta ar putea fi ori lângă clădirea socotită magazie, ori lângă cea pentagonală⁷³. Se pare că cele circa 1000 de piese provenind din această descoperire, toate de tipul Koson, au fost predate monetăriei din Alba Iulia pentru a fi topite⁷⁴.

Prin analiza asupra acestui tezaur încheiem prezentarea descoperirilor de la începutul secolului al XIX-lea. Probabil s-ar fi găsit și alte piese, dar Tezaurariatul Cameral a ajuns la concluzia că cercetările vor continua prin căutători de comori particulari, cărora li se acordau autorizații de săpături⁷⁵. Astfel că, până la începutul secolului al XX-lea, orice speranță de valorificare științifică a unor eventuale descoperiri a eșuat.

Insistăm asupra celor petrecute acum două secole (și prezentate pe larg în paginile anterioare), pentru a clarifica o situație aparent simplă, dar eronat percepută în istoriografia problemei: numărul de tezaure descoperite în această perioadă. Documentele publicate de S. Jako, valorificate parțial de I. Winkler și reanalizate de noi au arătat clar: s-au găsit cel puțin două tezaure conținând piese de tip Koson, în cantități diferite, la date deosebite și în puncte distincte din Munții Orăștiei. Dacă studiile premergătoare inițiativei lui S. Jako (1966 ca reper) au circumstanțe atenuante atunci când apreciază că există o unică descoperire⁷⁶, acest lucru nu mai este valabil pentru lucrările ulterioare anului când cercetătorul clujean a publicat documentele respective.

Astfel, în 1973, informațiile lui C. Preda în această problemă s-au menținut la nivelul supozițiilor din perioada interbelică⁷⁷. În sfârșit, în 1998, în capitolul dedicat ineditei ipoteze despre emisiunile de tip Koson, același numismat face dovada parcurgerii documentelor și a însușirii aparente a evidențelor oferite de acestea. Dar, după ce prezintă toate descoperirile, numismatul bucureștean conchide: „n-ar fi exclus să fie vorba despre un singur tezaur, dacă avem în vedere datele privind locul, condițiile și anii de descoperire foarte asemănătoare și apropiate între ale celor două tezaure” și „oarecum clară pare a fi știrea descoperirii unui singur tezaur în 1803” (!)⁷⁸. Din păcate aceste supoziții nu au nici un fundament, simpla apropiere a datelor și a locurilor pe care se bazează C. Preda nefiind deloc confirmată de informațiile concrete care există (consultate și citate în note de autor). O opinie asemănătoare e cea a doamnei C.M. Petolescu. Excepția constă în nefolosirea lucrărilor lui S. Jako. Autoarea citată cunoaște doar un singur tezaur, care cuprindea 1000 de piese de tip Koson; „din nefericire, dintre aceștia, un număr de 400 de exemplare au fost predate pentru topire monetăriei din Alba Iulia”⁷⁹.

Tocmai pentru a evita repetarea unor situații asemănătoare celor înfățișate mai sus a fost necesară reluarea discuției asupra acestei probleme, prin fixarea unor repere bine argumentate în stadiul actual al cercetării.

Numărul total al pieselor de aur atestate oficial este de 2041. Dar majoritatea informațiilor noastre se bazează pe documentele publicate parțial de S. Jako și din care nu reies date decât despre unele dintre descoperirile făcute (probabil cele mai importante). Aserțiunea noastră este confirmată de un alt document oficial, publicat spre sfârșitul campaniei de săpături. Aflăm ca „valoarea de preschimbare a celor 2794 monede de aur găsite în Munții Muncelului era de 13029 florini”⁸⁰. Față de totalul obținut de noi, rămâne un

⁷³ Aceste considerații ale lui Bögözy nu apar în raportul pe care tocmai l-am analizat. Ele au fost preluate de către Al. Ferenczi (*op. cit.*, p. 97, n. 4) din rezumatele publicate în *Arch Ért.*, XXXVI, 1916, p. 23. Cele afirmate de Bögözy par a fi confirmate și de Fr. Lászlo care spune că a văzut locul unde a stat oala și a luat un ciob din ea (Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 97).

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 632. Într-un document din 21 mai 1805, Tezaurariatul Cameral dispune administrației domeniului Hunedoara să se îngrijească de supravegherea lucrărilor căutătorilor de comori de la Grădiștea Muncelului, aprobate unor persoane particulare și comunică că trebuie respectate anumite condiții de către cei care au primit autorizație.

⁷⁶ L. Ruzika, *Die frage der Dacischen Münzen*, în *BSNR*, XVII, 1922, 41–42, p. 40–43. După ce preia informații de la Eder, Ackner, Hene, Neigebauer, acesta susține că: „cel mai mare tezaur cuprinzând 1000 de piese, a fost găsit de doi țărani români în iunie 1803 ... la 30 iunie 1803 au fost aduse 400 de monede cu inscripția ΚΟΣΩΝ la monetăria din Alba Iulia, restul tezaurului fiind vândut la particulari de către țărani”. Fragmentul e un amestec de informații specifice unor descoperiri diferite.

⁷⁷ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 353.

⁷⁸ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, p. 230 și nota 2.

⁷⁹ C.M. Petolescu, *Comoara regelui Koson (catalog de expoziție)*, p. 1.

⁸⁰ *Arh. Cam. Thes. Acta gen.* 167/1805, *apud* S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 623.

număr de circa 800 de piese despre care nu avem nici o informație privind tipul monetar, contextul sau locul descoperirii.

Ultima serie de tezaure. Vreme de un secol și jumătate, nici un tezaur nu s-a mai descoperit în zona Orăștiei. Abia de curând, un număr însemnat de monede de tip Koson au pătruns în circuitul științific, prin achiziționarea lor de către diverse instituții. Deși este vorba despre o descoperire relativ recentă, e dificil de reconstituit condițiile în care a apărut tezaurul căruia i-au aparținut aceste piese. Dispunem de puține informații, de cele mai multe ori contradictorii⁸¹. Numărul inițial al pieselor nu poate fi calculat cu precizie⁸²; pe baza reconstituirilor ulterioare se poate ajunge doar la estimări relative asupra dimensiunilor tezaurului. Totodată, momentul descoperirii diferă sensibil (aproximativ 50 de ani) la cei doi specialiști care au analizat loturi diferite de piese provenind din acest tezaur⁸³.

Ar fi fost foarte utilă o descriere mai amănunțită a contextului descoperirii. Din păcate, la cei doi autori, aceste mențiuni sunt foarte vagi și puțin folositoare. Doamna C.M. Petolescu consideră că monedele au fost aflate „într-un loc vag precizat (la rădăcina a doi fagi bătrâni a căror vârfuri se îmbinau), între localitățile Târșa-Luncani”⁸⁴, în vreme ce domnul M. Chiriac are informații mai precise: tezaurul a fost descoperit cu ocazia unor săpături la casa lui Sofron Grecu (casa cu nr. 73.), la Târșa, com. Boșorod, jud. Hunedoara (monedele au fost împărțite între cei ce au participat la lucrări: Sofron Grecu, Adam Neaga, Florin Ghișe)⁸⁵. Deoarece e evident că ambii autori se referă la aceeași descoperire, existența unor neconcordanțe vizibile în majoritatea aprecierilor privind acest tezaur trebuie explicate prin utilizarea unor surse diferite. Sperăm ca studiile viitoare să clarifice multe dintre informațiile destul de vagi pe care le deținem despre cea mai importantă descoperire recentă de monede de tip Koson⁸⁶.

Cu mai mult succes s-a încercat să se reconstituie soarta ulterioară a acestui tezaur⁸⁷. Din monedele lui Sofron Grecu au fost vândute Sucursalei BNR din Deva 208 bucăți. Cele rămase la acesta au fost făcute cadou diferitelor rude. Dintre cele date la neamuri, au fost vândute, de către Aurică Popa, încă trei bucăți către Sucursala BNR Deva. Alte 12 piese au fost confiscate de Poliție și depuse la aceeași sucursală bancară, iar una a fost lăsată la Muzeul din Deva, în custodie⁸⁸. Monedele care au revenit lui Adam Neaga (decedat la scurt timp după descoperirea tezaurului) au fost primite ca moștenire de Ion Liviu Pricăjan. Din unele informații reiese că acesta a vândut 41 de piese Muzeului din Deva și alte 200 „la un muzeu din București”. Moștenitorul declară că mai deține alți 102 kosoni⁸⁹. Din monedele revenite lui Florin Ghișe, 125 au fost înstrăinate unui cetățean italian. Restul pieselor a fost confiscat de poliția maghiară, aflându-se, probabil, în custodia Muzeului Național de Istorie din Budapesta⁹⁰. Din tezaurul descoperit la Târșa, Muzeul Național de Istorie a României a cumpărat, în iulie 1997, un număr de 179 de kosoni⁹¹. Banca Națională a României, la rândul ei, a achiziționat, în toamna lui 1996, un număr de 211 monede de aur de tip Koson, preluate de fapt de la Sucursala BNR din Deva (cei 208 „kosoni” de la Sofron Grecu, alături de alte trei piese de la Aurică Popa)⁹².

⁸¹ M. Chiriac, *O achiziție de monede de tip Koson făcută de Banca Națională a României*, în *BSNR*, XC-XCI, 1996–1997 (2002), 144-145, p. 247-248; C. M. Petolescu, *op. cit.*, p. 1 și idem, *Un tezaur de monede de aur de tip Koson*, în G. Potra (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, p. 84-94.

⁸² Cifra avansată de domnul M. Chiriac este de 910 piese (*op. cit.*, p. 248).

⁸³ Doamna C.M. Petolescu plasează descoperirea tezaurului „în urmă cu 50 de ani” (*Comoara regelui Koson (catalog de expoziție)*, p. 1), în vreme ce domnul M. Chiriac adoptă o datare mai precisă: anul 1997 (*op. cit.*, p. 247-248; vezi și nota 8, unde autorul admite că „data nu a fost verificată”).

⁸⁴ C.M. Petolescu, *op. cit.*, p. 1.

⁸⁵ M. Chiriac, *op. cit.*, p. 247-248.

⁸⁶ Dealul Luncanilor era denumit de autorii antici tot Grădiște (!), iar în spatele școlii de la Târșa – Luncani se văd cele trei laturi ale unui castru roman de marș, singurul obiectiv arheologic remarcabil din zonă (I. Ferenczi, *Observații tipologice și comparative cu privire la castrele de marș romane, situate în zona cetăților dacice din Munții Șureanului*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 184, nr.4).

⁸⁷ M. Chiriac, *op. cit.*, p. 248; autorul reconstituie evenimentele pe baza unor informații provenind de la angajații sucursalei BNR Deva.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 248; informații mai detaliate despre piesele deținute de I.L. Pricăjan, oferă C.M. Petolescu (*Un tezaur de monede de aur de tip Koson*, în G. Potra (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, p. 92, nota 1).

⁹⁰ *Ibidem*, p. 248.

⁹¹ C.M. Petolescu, *op. cit.*, p. 92.

⁹² M. Chiriac, *op. cit.*, p. 248.

Alte 75 de exemplare au fost achiziționate de Banca Română de Comerț Exterior, iar Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva deține 42 de piese de tip Koson⁹³. Achiziționarea unora dintre piesele de tip Koson provenind din tezaurul de la Târșea, de către instituțiile menționate mai sus, a contribuit la salvarea lor.

Prin prezentarea acestui episod încheiem analiza dedicată tezaurului de monede de tip Koson, descoperite în complexul de cetăți dacice din Munții Orăștiei. Se poate presupune că s-au descoperit cel puțin patru tezaure, distincte ca localizare și componență, apărute de-a lungul a cinci secole. E necesar ca studiile ulterioare să ofere o explicație pentru concentrarea în această zonă a principalelor descoperiri ale acestui tip monetar. În stadiul actual al cercetării nu ne putem pronunța dacă ne aflăm în fața unor tezaure depuse cu intenție (ofrandă către marele sanctuar de la Sarmisegetusa Regia)⁹⁴ sau având o destinație neprecizată – cum ar fi ascunderea lor ca o consecință a evenimentelor de la începutul secolului al II-lea p.Ch. Oricum, e foarte greu de apreciat destinația pe care proprietarii urmau să o dea comorilor lor⁹⁵.

Au mai fost semnalate și alte descoperiri izolate de monede de tip Koson în zona cetăților dacice din Transilvania, multe dintre ele provenind, probabil, din aceste tezaure despre care am vorbit pe larg (vezi Anexa I). Descoperirile izolate de monede de tip Koson în alte regiuni sunt nesemnificative cantitativ în raport cu situația atestată în spațiul intracarpatic. Există posibilitatea ca acest nucleu transilvănean să fie singurul care să fi conținut monede de tip Koson, restul descoperirilor izolate putând reprezenta exemplare desprinse din tezaurele capturate de romani după cucerirea Sarmisegetusei și rămase în circulație datorită valorii lor intrinsece⁹⁶. Nu este exclusă desprinderea lor ulterioară, în perioade diferite, din aceste tezaure, în contextul traficului comercial cu astfel de piese, ale cărui ramificații au cuprins întreaga țară.

ANEXĂ

CATALOGUL DESCOPERIRILOR MONETARE DE TIP KOSON

I. Descoperiri sigure de monede de tip Koson pe teritoriul României

1. Axente Sever, jud. Sibiu; 1811; tezaur. Nu se știe numărul exact al pieselor: într-o informație apare ca fiind „multe”, iar în alta „20 de bucăți”.

Bibl. J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851, p. 254, nr. 3; L. Ruzika, *Die Frage der dacischen Münzen*, în *BSNR*, XVII, 1922, 41-42, p. 42; I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCluj*, s. III, VI, 1955, p. 124, nr. 1 (în continuare se va cita *Contribuții*); idem, *Considerații despre moneda „KOSON”*, în *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 194 (în continuare se va cita *Considerații*); C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 354 (în continuare se va cita *Monedele*); idem, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p.231 (în continuare se va cita *Istoria monedei*).

2. Brezoi, jud. Vâlcea; înainte de 1932; s-a descoperit o piesă de tip Koson, păstrată la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române.

Bibl. I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 2; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

3. Cozma, jud. Mureș; înainte de 1902; tezaur de monede de tip Koson. L. Kelemen a văzut cel puțin două monede de tip Koson la locuitorii satului; aceștia spuneau că s-au găsit mai multe monede de același tip care s-au risipit.

Bibl. I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 3; idem, *Considerații*, p. 194; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

⁹³ C.M. Petolescu, *op. cit.*, p. 92.

⁹⁴ Ambele puncte de vedere sunt foarte sumar schițate la C.M. Petolescu (*op. cit.*, p. 91) și la V. Mihăilescu-Bîrliba (*Dacia Răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Ed. Junimea, Iași, 1990, p. 92). Nici unul dintre autorii citați nu poate oferi vreun argument valabil pentru cele susținute. Ni se pare îndoielnic argumentul prin care doamna C.M. Petolescu susține una din aceste variante. Descoperirea în 1970 a unei monede de tip Koson, la [1 km.] est de terasa sanctuarelor nu poate dovedi prezența unui tezaur în incinta sacră de la Sarmisegetusa Regia (C.M. Petolescu, *op. cit.*, p. 91). Omiterea detaliilor de natură spațială din sursa originală a informației (I. Winkler, *op. cit.*, p.194), preluată greșit de numismata bucureșteană, contribuie decisiv în acest sens (distanța de [1 km.] est de respectiva incintă, înseamnă deja plasarea în afara spațiului acesteia; mulțumim domnului C. Preda care ne-a atras atenția asupra acestui aspect).

⁹⁵ Acest sistem de interpretare a descoperirilor îi este specific în numismatica autohtonă lui V. Mihăilescu-Bîrliba (cf. *Tezaurile monetare. Cercetare și interpretare*, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, p. 55-56).

⁹⁶ Vezi pentru această ipoteză V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia Răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, p. 92 și D. Bălănescu, *Moneda antică în sud-vestul Daciei pre-romane (secolele IV î.d.Ch.–I d.Ch.)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1997, p. 9.

4. Craiova (împrejurimi), jud. Dolj; înainte de 1955; se menționează o piesă de tip Koson, aflată la Muzeul de Istorie din Craiova.

Bibl. I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 3; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

5. Firtușu, com. Lupeni, jud. Harghita; înainte de 1942; o monedă de tip Koson s-a descoperit aici în condiții neprecizate.

Bibl. M. Roska, *Erdély régészeti repertorium*, Cluj, 1942, p. 169, nr. 129; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 5; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

6. Frumușița, jud. Galați; înainte de 1932; se semnaleză o piesă de tip Koson, fără alte mențiuni.

Bibl. *Academia Română, Anale*, tom LII, *Ședințele din anii 1931-1932*, București, 1932, p. 180; I. Winkler, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

7-11. Grădiștea de Munte, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara.

7. Jumătatea secolului al XVI-lea (1543, 1545 sau 1551); tezaur cuprinzând câteva zeci de mii de piese de aur (de tip Lysimach și de tip Koson). Piesele au fost descoperite în albiă râului Sargeția (probabil râul Strei sau Apa Grădiștei), într-o încăpere boltită, deranjată în partea superioară de un copac.

Obs. Unele versiuni din epocă plasează descoperirea tezaurului într-o fortăreață foarte veche, aproape de Deva, după ploii abundente și inundații (probabil este vorba despre un alt tezaur având compoziție deosebită).

Bibl. W. Lazius, *Reipublicae Romanae in exterris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Francofurti ad Moenum, 1598, p. 927; F. X. Hene, *Beyträge zur dacischen Geschichte*, Hermannstadt, 1836, p. 22; Ascanio Centorio degli Hortensi, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Ferrari, 1566, p. 198; I. Marțian, *Comori ardelene*, în *BSNR*, XVI, 1921, 37, p. 13-18; I. Winkler, *Considerații*, p. 193-198.

8. Iunie 1803; tezaur cu peste 435 de monede de tip Koson. Descoperirea s-a făcut în zona Sarmisegetusei Regia, în punctul Godeanu I (după cum presupune I. Winkler), piesele aflându-se "parte în iarbă, parte între rădăcinile unui fag tăiat, aflat între două pâraie, cam la adâncime de o palmă în pământ".

Obs. Aceleași descoperiri îi aparțin și 629 de piese de tip Lysimach.

Bibl. S. Jako, *Cercetări arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804 (Contribuții la istoria arheologiei din țara noastră)*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 103-120; idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anul 1803, I*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 437-447; idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803-1804, II*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 439-455; III, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 587-602; IV, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 615-637; I. Winkler, *Considerații*, p. 173-199; I. Glodariu, Șt. Ferenczi, H. Daicoviciu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 125-127.

9. Martie-aprilie 1804; tezaur cu peste 987 monede de tip Koson. Monedele au fost descoperite în două loturi, de către trei frați din Sibiușel, pe Grădiște, în apropierea zidurilor fortificației dacice de la Sarmisegetusa Regia. Piesele erau împrăștiate la suprafața pământului; dintr-o altă versiune, tezaurul s-ar fi găsit într-o oală descoperită la sud de acropolă.

Obs. Acest tezaur este de în mod cert distinct de cel prezentat la numărul 8.

Bibl. J. F. Neigebauer, *op. cit.*, p. 254; C. Goos, *Chronik der archaologischen Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, 1876, p. 240; I. Marțian, *Repertoriul arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, p. 21; L. Ruzika, *op. cit.*, p. 40-43; Al. Ferenczi, *Studiu bibliografic asupra așezărilor*, în *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1951, p. 97; S. Jako, *op. cit.*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 103-120; idem, *op. cit.*, I, în *ActaMN*, V, 1968, p. 437-447; idem, *op. cit.*, II, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 439-455; III, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 587-602; IV, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 615-637; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 6; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 230, nota 2.

10. Începutul secolului XX; mai multe piese de tip Koson au fost descoperite „de foarte dese ori”, „lângă Vârtoape, din Sud de Orăștie”; probabil este vorba despre Culmea Vârtoapelor, a masivului stâncos Vârtoape, în dreapta Apei Grădiștei.

Bibl. L. Ruzika, *op. cit.*, p. 43; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 13; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 321.

11. Septembrie 1970; un muncitor a găsit la est de terasa sanctuarelor, în afara zidurilor, la distanță de circa [1 km.], o monedă de aur de tip Koson.

Obs. E foarte puțin probabil ca piesa respectivă să poată fi pusă în legătură cu sanctuarele din cetate (vezi nota 94).

Bibl.: I. Winkler, *Contribuții*, p. 194; C. M. Petolescu, *Un tezaur de monede de aur de tip Koson*, în G. Potra (ed.), *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 91; C. Preda, *Istoria monedei*, p. 230, nota 2.

12. Gușterița (contopit cu orașul Sibiu), jud. Sibiu; înainte de 1915; descoperire izolată de tip Koson.

Obs. Tot aici sunt atestați și stateri de tip Lysimach.

Bibl. O. Gohl, în *NK*, XIV, 1915, p. 85; I. Winkler, *Contribuții*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

13. Hațeg, jud. Hunedoara; înainte de 1914; s-a descoperit o monedă de tip Koson, fără alte precizări.

Bibl. O. Gohl, în *NK*, XIII, 1914, p. 18; M. Roska, *op. cit.*, p. 105, nr. 21; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 7; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

14. Nocrich, jud. Sibiu; înainte de 1876; s-a descoperit un exemplar de tip Koson care a făcut parte din Biblioteca Gimnaziului din Sighișoara (desființată).

Obs. Apare alături de piese de tip Lysimach.

Bibl. C. Goos, *op. cit.*, p. 233; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 50; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 8; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

15. Orăștie, jud. Hunedoara; înainte de 1915; se semnalează descoperirea unei monede de tip Koson; orice alte precizări lipsesc.

Bibl. O. Gohl, în *NK*, XIV, 1915, p. 84; I. Winkler, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

16. Sarmisegetuza, jud. Hunedoara; secolul al XIX-lea; un număr neprecizat de monede de tip Koson s-au descoperit la Ulpia Traiana Sarmisegetuza, printre ruinele orașului roman.

Obs. Din cauza denumirilor diverse pe care le-a purtat această localitate de-a lungul timpului (Grădiște, Varhey), deseori a fost confundată cu Grădiștea Muncelului sau cu Bucium (jud. Sălaj).

Bibl. J.F. Neigeaur, *op. cit.*, p. 39, nr. 123; C. Goos, *op. cit.*, p. 261; L. Ruzika, *op. cit.*, p. 42; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 9; idem, *Considerații*, p. 194; C. Preda, *Istoria monedei*, p. 231.

17. Târsa, com. Boșorod, jud. Hunedoara; după 1944; tezaur cuprinzând 910 piese de tip Koson. Monedele au fost descoperite cu ocazia unor săpături la casa lui Sofron Grecu (casa cu nr. 73). Ele au fost împărțite între cei care au participat la lucrări: Sofron Grecu, Adam Neagu și Florin Ghișe. O parte din piese au fost cumpărate de diverse instituții, astfel: Muzeul Național de Istorie a României – 197 ex., Bancă Națională a României – 200 ex., Banca Română de Comerț Exterior – 75 ex., Muzeul Civilizației dacice și romane din Deva – 42 ex.

Bibl. C.M. Petolescu, *op. cit.*, p. 84-94; idem, *Comoara regelui Koson (catalog de expoziție)*, București, 1998; M. Chiriac, *O achiziție de monede de tip Koson făcută de Banca Națională a României*, în *BSNR*, XC-XCI, 1996-1997 (2002), nr. 144-145, p. 247-248.

Obs. Există informații destul de vagi despre această descoperire recentă de monede de tip Koson.

18. Timișoara, jud. Timiș; înainte de 1880; se menționează o monedă de tip Koson, descoperită în împrejurări necunoscute.

Bibl. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Tip. Acad. Române, București, 1880, p. 857; I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Temesvár, 1907, p. 45; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 11; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

19. Vizejdia, com. Lovrin, jud. Timiș; înainte de 1865; s-a descoperit o monedă de tip Koson, fără alte precizări.

Bibl. F. Kenner, în *Archiv f. öst. Gesch.*, XXXIII, 1865, p. 111; B. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, Temesvár, 1897, p. 151; I. Winkler, *Contribuții*, p. 124, nr. 12; idem, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

II. Descoperiri sigure de monede de tip Koson din afara teritoriului României

1. Tyras (Cetatea Albă, Akkerman, azi Belgorod – Dnestrovskij, reg. Odessa, Ucraina); înainte de 1951; s-a descoperit o piesă de tip Koson alături de două tetradrahme, imitații Filip II. Toate aceste monede, care au făcut parte din colecția Soroceanu, provin, cu mare probabilitate, din cetatea antică sau din zona imediat apropiată.

Obs. Se pare că este vorba de singura descoperire izolată de acest tip care provine cu siguranță dintr-un nivel antic.

Bibl. A. N. Zograf, *Antične monety*, MIA, 16, Moskva, 1951, p. 68 și tab. II/2; L. L. Polevoi, *SA*, 1, 1962, p. 290-291 și nr. 7, p. 290; V. Mihăilescu-Bîrliiba, *Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Ed. Junimea, Iași, 1990, p. 144, anexa II, nr. 224.

2. Vršac (Iugoslavia); înainte de 1897; s-a descoperit o piesă de tip Koson, fără alte precizări.

Bibl. B. Milleker, *op. cit.*, p. 151; I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 124, nr. 12; I. Winkler, *Considerații*, p. 195; C. Preda, *Monedele*, p. 354; idem, *Istoria monedei*, p. 231.

III. Descoperiri incerte de monede de tip Koson

1. **Bacs Bodrog** (comitat), Ungaria; nu avem nici o altă informație despre această descoperire.

Bibl. M. Bahrfeldt, Über die Goldmünzen des Dakerkönigs – KOΣΩΝ †725/29, Berlin, 1911 (extras), p. 15; L. Ruzika, *op. cit.*, p. 41-43; C. Preda, *Monedele*, p. 355.

2. **Dobrogea ?**; nu avem nici o altă informație despre această descoperire.

Bibl. M. Bahrfeldt, op. cit., p. 15; L. Ruzika, *op. cit.*, p. 41-43; C. Preda, *Monedele*, p. 355.

3. **Olbia?** (reg. Odessa, Ucraina); înainte de 1812; fără alte informații.

Bibl. M. Bahrfeldt, op. cit., p. 15; L. Ruzika, *op. cit.*, p. 41-43; C. Preda, *Monedele*, p. 355.

4. **Șeica Mică**, jud. Timiș; înainte de 1856; se menționează 200 de monede din Kozea, fără alte precizări.

Bibl. Transilvania, Wochenschrift für siebenburgische landeskunde, Hermannstadt, 1856, p. 145; I. Marțian, *op. cit.*, p. 37, nr. 653.

5. **Turcia de est?**; nu avem nici o altă informație despre această descoperire.

Bibl. M. Bahrfeldt, op. cit., p. 15; L. Ruzika, *op. cit.*, p. 41-43; C. Preda, *Monedele*, p. 355.

SUR LES DÉCOUVERTES MONÉTAIRES DE TYPE KOSON

RÉSUMÉ

À partir de la constatation que les plus récentes études qui traitent cette émission monétaire ont la tendance de se référer d'une manière sommaire au problème de trésors des monnaies de type Koson on va essayer maintenant à faire une systématisation chronologique de toutes les découvertes antérieures.

Le plus ancien trésor de monnaies de type Koson connu, date depuis le XVIe siècle (dans l'historiographie il apparaît comme «le grand trésor de Strei»). On a analysé la manière dont cet événement se reflète dans les documents du XVIe siècle. La recherche de ces sources a suggéré deux perspectives sur cette découverte. La première – avec des références exactes à ce type de monnaies – a comme point probable de départ l'opinion de W. Lazius. L'autre – sans aucune référence à ce type de monnaies appartient à l'historien italien Ascanio Centorio. On n'a pas exclu la possibilité que les deux perspectives peuvent se référer aux événements différents. On peut nous trouver devant deux découvertes différentes, ayant des contextes différents et d'une composition différente. En tous cas on ne peut pas faire crédit aux autres sources qui datent depuis XVIIe et XVIIIe siècles à cause de la distance temporelle de cet événement.

La deuxième série de trésors de monnaies de type Koson est liée de la réalisation, d'une manière organisée, des premières fouilles à Grădiștea Muncelului, au début du XIXe siècle. Les découvertes, confirmées par les documents, datent depuis 1802–1804 (une période qui a été divisée chez nous de la sorte: I₁ – l'automne 1802 – l'hiver 1803; I₂ – l'été 1803 et II – le printemps 1804). On vient de découvrir au moins deux trésors qui contiennent des monnaies de type Koson dans des quantités différentes, aux dates différentes (entre les intervalles I₁ et II) et dans des points différents des Monts Orăștie.

Le dernier trésor de monnaies de type Koson s'est découvert après la Seconde Guerre Mondiale à Târșea (le district Hunedoara) et il contient environ 1 000 monnaies de type Koson (la plupart étant sauvées).

En conclusion, on peut supposer qu'on a découvert au moins quatre trésors de monnaies de type Koson pendant cinq siècles, différents comme localisation et composition. Toutes ces découvertes sont concentrées dans la zone des cités daques des Monts Orăștie. Dans le moment actuel de la recherche ce serait hasardeux de nous prononcer sur la signification de ces trésors. On n'a aucune preuve pour les interpréter comme des offrandes pour le grand sanctuaire de Sarmisegetusa Regia ou pour les situer chronologiquement dans le cadre des événements du début du IIe siècle p. Chr.

L'annexe représente un répertoire de découvertes connues de monnaies de type Koson.

LEGENDE DE LA FIGURE

I. La carte avec les découvertes monétaires de type Koson.